

А. В. ОДИНЦОВ

**КОЙ
ЁСКЮРИП ТУРГАНДАРГА
БОЛУЖАР БИЧИК**

ОЙРОТСКИЙ ОБЛАСТЫН
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1940 * Ойрот-Тура * 1940

Ойрот.

9-15.

А. В. ОДИНЦОВ

КОЙ
ЁСКЮРИП ТУРГАНДАРГА
БОЛУЖАР БИЧИК

ОЙРОТСКИЙ ОБЛАСТЬТЪН*
НАЦИОНАЛЬНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
1940 * Ойрот-Тура • 1940

К И Р Е С Ё С

ВКП(б)-нинг онсегизинчи съезди, дьурт-хозяйствонинг, онын ортозында мал азыраар керегинде ючинчи бешдылдыкка тургускан бойынын дьёбинде мал азырап турган малчылардын алдына дьаан керектер ле мындый дыкытталар тургускан:

„ССР Союзынын мал-азарынын проблемазын бюдюрерине лаптап, малдын тоозын к ожултуп ёскюрюп аларын ла мал азыралынан товарный продукция кёптёёрин бюдюрер керек. Дьылкы малдын тоозын 35%, дьоон уй малдын тоозын 40 %, чочколорды 100 %, койлорды ла эчкилерди 110 % кёптёдип алала, анчадала колхозтордын товарный фермаларды кёптёдип, ижин тыгыдар керек. Мал азыралынын продуктивностьтын кёдюрер тёс керекти малды, укту малдардын керегин дьарандырып ёрё кёдюрерин бодоп, малдын уктарын ёскюрерин чике райондоп салар керек. Малдын азыралын лаптап тыгыдып ийеле, мал кийинче дьюрер ишти дьарандырып дыкшы элер керек“. (ВКП(б) 18-чи съездтинг резолюциязынан).

Мал азыралында науканын ла практиканын кёрюмдылю таап алган сюмелериле тузаланыц туруп, ючинчи бешдылдыктын планын бюдюрерге тартыжып, малчы стахановчылар маллардын да тоозын сюрекей кёптёткёнине, тындулардын продуктивностьтын да сюреендю кёдюрерине кёрюмдылю бийик иштер бюдюрюп дьат.

Ойротияда, Кёк-суу Оозы аймагында, Кайтанак дьуртта, Лениннин адылаадап салган колхозтын койчызы нёк. Бачашев Челук 1938 дьылда 100 тижы койдоп, 141 кураган алган. Область ичинде кёрюмдылю бийик иштер бюдюрген канча- канча койчылар бар болот.

Малды азыраар, олардын кийинче дьюрер ле тудар зоотехнический правилаларды, ончолорын бюдюрюп туруп, болгонло койчы ол кёрюмдылю иштерди бюдюрюп те элар, ошон до бийик эдер аргалу болор.

Бу брошюра койлорды азыраарын Ойротский автономный областьтын аргаларына келиштирип тёс учурларын кыскартып тургузарына молдьюланып дьат.

Колхозтын койлорын кёптёдип дьарандырып ийеринде, койдын азыралында иштеп турган ончо улустар мёрёйгё кирип, мал азыраарында стахановчылардын кёрюмдылю иштериле тузаланып туруп, ючинчи бешдылдыктын планын тюрген бюдюрюп алар керек болуп дьат.

Ойротский автономный областтын' кой азыраар ижи

Ойротиянын дьурт-хозяйствозынын тес ижи мал азыраары болуп дьат, онызынын ортозында (тынла тоологондо) область ичинде бар малдардын тоозынан койлор — 64,1 процент болуп дьат. Койлордын тес кеби социалистический сектордо—колхозтордо ло совхозтордо болуп дьат.

Койлор ачадала кеп Ойротиянын тыштук ле тес аймактарында: Кош Агашта, Улаганда Кек-сууда, Кан — оозында ла Онгудайда болуп дьат. Бу беш аймактарда областьтын ичинде бар социалистический секторго бириктирген койлордын тоозынан 89,4 процент болуп дьат. Дьанысла Кош-Агаш аймагында областьтын ичинде бар социалистический секторго бириктирген койлордын тоозынан 47 процент болуп дьат.

Кош Агаш ла Улаган аймактарда койлор дьыл туркунына одорлоп дьюрип азыранып дьат, анда олорды кышкыдала юзюк дьок эмес бир кезек ейгелё ёлёнлё эмештен азырап дьат, арткан аймактарда, колхозтордын кеп дьармызында койлорды анайып ок дьыл туркунына одорлу дьерде кюзедип, азырап дьат, дье кышкыда десе юзюк дьоктон ёлёнлё эмештен азырап дьат, дье бирлё эмеш тоолу колхозтордо (кеп сабазында областьтын тындук аймактарында) койлорды кышкыда дьазалы дьок кажанга тудуп, ёлёнлё азырап дьат.

Ойротский автономный областта азырап турган койлордын' уктары

Бу ла дьуук ейгё дьетири, Ойротиянын койлоры кату тьютю, дьеринде бьоткен бойынын койлоры болгон. Кату тьютю койлор, уктары келтегейинен дьюзюн—дьююр болгон, колхозтордын кеп дьармызында семис куйрукту ла курдюкту койлорго, олордон бьоткен дьюзюн—дьююр кайлыктарына учыраарга келижет, кезигинде десе узун чичке куйрукту койло дьюзюндеш койлорго учураарга келижет. Онон башка ончо аймактарда, дье бир эмеш то-

олу болгон областын ичинде озогзынан бюткен койлордын ла волопский койлордын бюткен ыраак кайлыктары бар болуп дьат. Дьанысла Кош-Агаш ла Улаган аймактарында, койлордын тоозынын кёбизинде бюджетиле, тьугиле „монгол“ койлорго дьуук болгон „теленгит“ укту койлор бар болуп дьат. Теленгитте койлор, областта бюткен кату тьуктю де койлор арткан аймактарда продукцияны ас берип дьат. Тижикойдын орто ууры 45—50 км. (кандый район болор, оной улам) кучалардын ууры 65—70 кг. болуп дьат. Кезик кучалардын ууры 90 кг. дьедип дьат. Анчадала койлордон тьук ас кыркылып дьат. Тьуктик эки такып кыркыганда 1,5 кг. ла 0,7 кг.—2,5 кг. дьетреле кату тьук болуп дьат. Дьаскы тьук ёлю тьукле байлык болот. Областын ичинде бюткен койлордон курагандар ас тууп дьат. Кош-Агаш ла Улаган аймактарда теленгит койлор 2 процент дьуукла тижикойлор эки курагандан тууп дьат, арткан аймактарда эки курагандар туур област ичинде бюткен тижикойлордын тоозы бийикте болзо, дье 15 процент ашпай дьат. Область ичинде бюткен койлорды дьаныс бойыннын угыла азырарында туза дьок болуп дьат. Область ичинде бюткен койлорды советский Сибирдин меринос койлорыла кайлыктап укталтканда сьурекей дьакшы тузалу болуп дьат. Область ичинде бюткен койлорды уктадып, олардын тьуги дьакшы бюджетин кичегененнен улам оларды 1929 дьылдан ала тьуктю меринос койлорло кайлыктап, уктадып дьат. Баштамы кучаларды тьондук кавказтан ёкелген, онын соьунда эмдиде советский Сибирдин меринос кучаларын Алтайский крайдын, Рубцовский районнон ёкелип дьат.

Меринос койлор тьук-тьуней чичке, дьанысла ноокыан бюткен тьуктик берип дьат, неле дьаанаган тижикойлор 4,5—6,0 кг. онойдо ажыра балкашту тьук берип дьат. Ойротияга ёкелген Сибирский меринос кучалар 6,0—11,0 кг. балкашту тьук берет, онызынан 35—40 процентке ару тьук чыгып дьат. Меринос койлорло, олардын кайлыктары дьакшы азырал ла кийинче дьакшы дьюрер керек болуп дьат. Койлорды кайлыктап уктадары дьанысла дьакшы азыралга, кийинче дьакшы дьургенле тужунда сьурекей тузалу болуп дьат. Ойротиянын дьерине ёптештирип сибирский меринос койлорды дьанысла бойлорын кёптёдип азыраар укту койлор азыраар фермазын 1934 дьылда Эликманар аймагында „Кызыл Черю“ колхозында тёзёп салган.

Кату тюткю тижн койлордын ла сибирский меринос кучанын кайлыктары уурызы область ичинде бюткен койлор кирези болуп, тютки олордон 65—100 процентке ажыра кѣп берип дьат, дье баштамы генерация тужунда тюги эмеш кату болот, генерацияны тамла бийиктеткенен улам тюги чичке меринос боло берип дьат. Андый меринос тюткин баазы тегин кату тюткен канча канча такып бийик болуп дьат; ненин учуны десе андый тюткен эткен чичке чепкен, тегин тюткен эткен чепкенен сюрөкөй дьакшы дьараш дьазалду болуп дьат. Койлорды азыраарын райондогон план аайынча, Ойротияда колхозтордын койлорынын угун дьарандыраарына сибирский меринос койлор темдектелген. Бу уктын кучаларына колхозтордын малдарына бириктирген ончо тижн койлорды 1938 дьылда салган.

Албатыга тонго терелер ле пималарга тюк керек болгонун дьозорлоп туруп, койлорды райондоп уктарынын планында колхозчылардын колында болгон койлорды кату тюткю койлорды дьанысла бойлорын азырап кѣптѣдип аларын темдектеп салган. Дье мунызы колхозчылар кыялта дьоктон катула тюткю койлордыла азырап тудар эмеш болуп дьат. Неле колхозчы колхозтын малдарына бириктирген койлорды дьарандырып уктадар план аайынча, бойынын колында бар койлорын кайлыктадып уктадып алары, онын кююнинде болуп дьат, колхозчылардын колында бар бойынын койлорын кату тюткю койлорды азыраарга турган болзо, бу керекке сюрөкөй кату тюткю дьакшы кучаларды тузаланар керек, дьартап айтса дьаанаган ейинде тирю ууры 80 кг. тѣмен болбос, дьакшы тютки кѣп беречи (ноокызы кѣп, ёлю тюги ас болор) ло дьакшы дьаан тере беречи кучаларды талдап турар керек.

Койлорды кѣптѣдип азыраары

ВКП(б)-нын 18-чи съезди тургускан кой азыраарын уктадып дьарандыраар иш, коиды кандый эпле азыраарынан сюрөкөй учурланып турар.

Койдо азыралында, текшиде мал азыралында, олорды кѣптѣдип дьарандырып уктадарында юч тѣс эп бар: укту малды арулап кѣптѣдѣри, тѣрѣендѣдип азыраары ла угы дьок малды, ол эмеше эки укты кайлыктадып азыраарында болуп дьат.

Укту малды арулап кѣптѣдѣри деп айдып дьат, качан

бир ол ок уктын тындуларын кожып салып ийгенде. Темдектезе меринос Рамбулье тижн койлорды ол ок меринос Рамбулье кучага кожып дьат. Укты ару тударга бу эпле тузаланып дьат.

Төрөөндөдип кептөдөри деп андый эпти айдып дьат, качан бой-бойыла кожып турган тындулар анча-мынча кирезине бой-бойыла төрөөн болуп дьаткандарын. Сыранай дьуук төрөөндөдип, ол эмезе канын ылгаштырып кептөдип турганын башкаладып дьат, бу качан сыранай дьуук төрөөндөрдн темдектезе, адазын кызыла, энезин уулыла, карындажын эдьелериле кожып дьатканында болуп дьат, дьуук төрөөндөдип кептөдип турганы ол тушта болуп дьат, качан таайын дьесниле, дьеснин тай—эдьезиле кожып турганда; сыранай ыраак төрөөндөдип кептөдип турганы ол тушта болуп дьат, качан сыранай ыраак төрөөндик болгон тындуларды бой-бойыла кожып дьатканда. Бу эпле кеп сабазында ол тушта тузаланып дьат, качан башка-башка тындулардын кёрюмдьилию темдектерин уктадып ийер тужунда ла дьаны уктар бюдюрюп аларга турганда.

Укты укла (укты укла кайлыктадары, уктадары) кайлыктадып уктадып, кептөдип алар деп андый эпти адап дьат, качан дьююн—дьюур укту тындуларды бой-бойына кожып дьатканда. Ас продукция берип турган тындуларды уктадып дьарандырып аларына бу эпле ол тушта тузаланып дьат, качан, ас продукция берип турган тижн койды, кеп продукция берип турган уктын кучазына кожып турганда. Темдектезе кату туктю тижн койлорды меринос кучаларга кожып дьат. Укты укла кожып ийеринин сыранайла текши таркаган юч кебери бар болуп дьат.

1. Качан угын дьарандырып турган тегин укты, оны дьарандырып турган дьакшы ук онызын дьок эдип уктадып ийзе, бу тегин укты дьогылтар эдип уктадары болуп дьат. Мынайып уктадар тужунда тегин укту тижн койлорды дьакшы укту кучага кожып дьат. Баштамы генерациянын тижн кайлык койлорын базала катап дьакшы укту кучага кожып салып дьат, олардон бюткен кайлык тижн койлорды анайып ок дьакшы укту кучага кожып салып дьат, анайып ол кирезине дьетире иштеер керек, качан тындулар дьакшы укту боло берзеле токтоп дьат.

2. Угын дьарандырып турган уктын кандый бир керектю темдектерин чеберлеп артырып аларга, оны дьарандырып турган дьакшы уктын сюрекей кёрөн—дьакшы

темдектерине бириктирип ийерге малды уктадар экинчи кебериле — дьаны ук уктадып аларыла тузаланып дьат. Малды бу кеберле уктадып ийеринде, кайлыктарды экинчи, ол эмезе ючинчи генерацияга дьетире алып дьат, онын кийнинде эки уктын дьакшы темдектерин алган бу кайлыктарды бой-бойларына кожып салып дьат. Кезигинде баштамы генерациянын кайлыктарында бюткен сюрекей дьакшы темдектерин уктадып бектеп ийерге, баштамы генерациянын кайлыктарын бой-бойына кожып дьат, бу эпле дьаны уктар бюдюрюп аларында ла оны тёрёендэдип кептэдип ийеринде тузаланып дьат.

3. Уктын тес темдектерин кубултпай турып, кандый бир керюмдьюлю темдекти дьарандырып аларга, укты кандый бир темдекле уктадып ийериле тузаланып дьат (кан киргизери) малды мындый кебериле уктадар тужунда кандый бир ук еске укла дьанысла катап кожылып дьат, онын кийнинде дезе кайлыктап алган тижн койлорды алдындагы бойынын угунын кучаларына кожып дьат.

Качан малды уктадып кептэдип турар тужунда бир ол ок эркектерди канча-канча дьылдардын туркунына тижилерине кожып турар болзо, тёрёндэдип уктадарына кыялта дьоктон барып, малдын каны кожылып, мал кырылып дьогыларына барар. Малды дьуук тёрёндэдип кептэдип азырарынан кыйып чыгарына алдында иштеген эркектерди, ол ок уктын бой-бойына ыраак тёрёндик болгон, ол эмезе торт башка болгон дьаны эркектерле солып турар керек. Мыны канды дьангыртканы деп айдып дьат.

Эркектер анчадала дьазалду (искусственный) эпле бойынын калдыгын сюрееп кеп берип турган учун, тижн койго салар кучаларды сюрекей талдап, алып турар керек.

Койго ээчидер кучаларды талдаары

Койлорго эчидер кучаларды койлорды уктадар райондордын иланына темдектеп салган уктанла талдап алып турар керек. Койлорды азырап уктадып алар иш сюрееп тузалу болорын кичееп турып, укты дьарандырып турган уктын сыранайла дьакшы кучаларын талдап алып турар керек. Сыранайла дьакшы темдектю кучаларды талдап алар керегинде, уктын керюмдьюлю темдектерин бичип турар керек. Ол бичиктерде кучанын тюрю уур

кемдьюзин, тюктин бюткен кебери кандый болгон кирезин канча кирези тюк бергенин, койлорго куча кандый аайла эчидип турганын кандый сперма берип турганын, онын калдыгы кандый болуп турганын темдектеп турар керек. Ончо кучалар номерлю болор учурлу.

Сырагайла ончозынан дыакшы кучаларды дыакшы тузаланаар керек, анчадала олондон кеп калдык аларга, олонды тижги койлорды дыазалду эчиштирип (искусственный) юрендеп ийерине тузаланаар керек.

Классная батинировка. Кучаларды ла тижги койлорды дыакшы тузалу тузаланып ийерин кичегеннен улам, олонды дыакшызынын аайынча темдектеп туруп, класстарга белюп ийер керек. Дыантайында койлордын тюгинин кирезин, олондын уур кемдьюзин ле бастыра ёскен бюдуминин кирези кандый болгонын темдектеп туруп, олонды терт класска белюп дыат. Меринос кайлыктарды мындый темдектерле белюп дыат.

1-чи класс. Тюктин бюткен кебери тюп-тюней тестер аайлу болуп дыат. Тези ачык болуп, тюктин оролышканы меринос аайлу болуп, учтары бирле эмеш кату болор, тюги десе дыанысла ноокыдан бюткен болуп дыат.

2-чи класс. Тюктин кебери баштамы класста чылап андый ок болуп дыат, дые тюктин оролышканы сырагай дыаан болуп, учтары ошон кату болуп дыат.

3-чи класс. Тюги тюп—тюней эмес. Тестеринин кебери тюс болбой сюри болор. Тюктин кеп дыармызында ноокы барда болзо, дые кыла ла тюк бар болуп, онызы ноокынын юстинде каа-дыаа сюрилер чилеп оролып калган турар.

4-чи класс. Тюктин тестери тюс эмес, сюри болуп дыат. Кату тюктю койлордын тюгине дыюзюн, дые онызынан ноокызыла койу да, байлыкта болуп дыат. Кыл тюги ючинчи классынан кату болуп, онын сюризиде, ошон койу болуп дыат.

Тес продукция берерин ле тюрю уур кемдьюзин чотоп туруп, класстардын ортозында тижги койлорды группаларга мындый темдектерле белюп дыат:

1-чи группага—тюкти, эти дыакшы берер тижги койлорды.

2-чи группага—тюкти дыакшы берер, дые эти бир эмеш кирелю берер тижги койлорды.

3-чи группага—эти дыакшы берер, дые тюрю кирелю берер тижги койлор кирип дыат.

4-чи группага—этти де, тюкти де эмеш кирелю берер тижн койлор кирип дьат.

Тиштерин тужирип, карып калган, эмдеп болбос оору болгон, бюдьюми коомой бюткен, ас продукция берер (тюк ас берип турган, тюрю бескези ас) тижн койлорды олодон калдык алып ийерге дьарабас учун, ололды бракка кийдирип, согумдаарга азыраялга тургузып дьат.

Кой азыралын дьакшыла билечи кижн тижн койлорды класстарга белюп ийер. Тижн койлор кандый класстын болговына, ололдын он кулагына им салып дьат. Алдында бир им баштамы класстын тижн койы болор, алдында эки им экинчи класс болор, кулактын юстюндеги кырында бир им ючинчи класс болор, бир им юстюнде, бирюзи алдында болгоны тюртинчи класс болор. Койлорды класстарга дьакшыда белюп дьат, качан ололдын тюги сыранайла дьакшы ёзюмдю болор тужунда, айла неле тындуды бастыра дьюрюмине бирле катап эдип дьат. Сыранайла дьакшы тижн койлорды сыранайла дьакшы кучаларга кожып турар керек.

Малды укталдар керегн. Койлорды дьарандырып укталтып ийерин тюрген де, дьакшы да эдерине бастыра кажыла колхозтордо дьакшы койлорды тюрю уур кемдьюзиле тюк кёп берериле талдап туруп, ололды укталтып, башка ююрге белюп турар керек. Бу ююрдин кийнинче талдап чыгарган улустар кёрёр учурлу болуп дьат. Ончо койлор номерлу болор учурлу, ололды дьеткил зоотехнический чотко алар керек болуп дьат, курагандары дьыл сайын тёрёр тужунда энезинен айрырында, бир дьашту болгоньнда кемдьип турар керек, дьаанаган тындуларды десе тюгин кыркыдар ла эркектерине ээчидер тужунда кемдьип турар керек. Тюкти кыркар тужунда дьыл сайын неле тындудан кыркып алган тюктин кирезин, дьакшызын бичикке учет эдип тургузар керек. Укту ююрдин неле койлорын койлорды бонитировать эдер инструкциязы аайынча бонитировать эдип, ололдын кажызынынла бюдьюмин зоотехнический сурактар аайынча бичикке бичип керек. Укту ююрдин тижн койлорына кожуп ийерине сыранайла дьакшы укту кучаларды талдап, салып дьат.

Койлорды укту ююрге белююирин быжу эдерге, сыранайла дьакшы тындуларды укту малды бичип районный ла государственнй бичикке бичип саларын быжулап саларга, дьыл сайын койлордын тюгин ченемел кыркып,

неле койдон кыркып алган туюктин кирезин учетко алар керек болуп дьат.

Тоозы кеп эмес койлордон талдап, алдынан ююрин чыгарарга дьарабас учун, дьакшы койлорды номерлу эдер керек болуп дьат. Оюн ары олорго ишти анзыйп ок ёткюрер керек, канайып укту ююрле ёткюрип дьадыбьс.

Тижн койлорго кучаларды ээчидерине белетенери

Кучаларды ла тижн койлорды ээчиштирип ийерине беленденер керек. Бюдюн дьарым, ол эмезе эки ай койлорды ээчиштирип ийеринен озо, кандый бир учурла кожорьна дьарабас койлорды шинжилеп, ююрден чыгарып ийер керек. Ээчидип ийерине дьараган кучаларды ла тижн койлорды ээчидип ийер ёйи бажаланып дьеткенинче семизин орто семистен ёрё эдип азыраар керк болуп дьат. Андый семис тужунда кучалар койлорго сюреевдю мантап айла, кеп те, дьакшы да сперма берип дьат; тижн койлор кучага ээчидер кююни дьакшы болуп, тюрген боозоп, игис курагандар туур болуп дьат.

Бу кирези семизин койлор ээчижип те турар тужунда, онын да соьында азыралла арыктатпай турар керек. Койлордын семизи дьеткил ёйинде болбозо, кучалар койлорго коомой мантап дьат, тижн койлор десе ээчижерге кююни кирелю болуп дьат. Кучаларды ла тижн койлорды тын семиртпес керек, венип учун десе ёткюре семирген тижн кой коомой боозоп дьат, кучалар десе койлорло коомой ээчижип, дьаман да, ас та сперма берип дьат.

Дьакшы одорлу дьерде тижн койлорды юзери берер азырап дьоктон до белетеп алар. Коомой одорлу дьерде, тижн койлордын семизи дьеткил эмес болзо, олорго дьазалду азырал (сула, жмых) сутка туркунына 100-200 грам тижн койлор сайын берип, семизи орто семизинен ёрёлё семирп сыранай семиртпес керек болот. Кучаларды тижн койлорго ээчиштирип ийеринен бир ай озо дьазалду азыралдарла: термендеген, ол эмезе пылчыган сулала, кулурдын элгентизиле, жмыхла азыраар керек, кучаларды койго божодор ёйи дьедип келген алдында, олорго андый азыралды куча сайын сутка туркуна 1,2 кг. берип дьат. Койлорды кучага ээчидерине белетеринен озо койлорды тюрген бёлюп дьат, кучага ээчиштерерине белетенер тужунда койлорды ююрден ююрге кечюерге дьарабас кучага койлорды ээчиштерине белетенип турган ишке дьаман болбозын дийле, койлорды ыраак дьерге айдап апарарга дьарабас. Койлорды кучага ээчиштирип ийе-

рине керектү кургак ла дьап ёлєнди ле дьазалду азыралды белетеп салар керек, койлорды кучага эчиштирер пункттарга керектү дьепселди ончозын белетеп алып дьат.

Кучаларды койлорго эчиштирип ийеринен' озо шин'жилеери

Кучаларды койлорго эчиштирип саларынан бир ай озо, ончо кучалардын спермазы дьакшы, коомойын шин'жилеп дьат. Спермазы коомой болгон кучаларды (спермазында юрени дьок, юрени ёлю, ол эмезе юрени коомой кыймыктанып турар) башка группага бёлюп, белокло байлык башка азыралга тургузып дьат. Он кюннин бажында экинчи такып кучаларды шин'жилеп дьат. Калганчы такып кучаларды койлорго эчидип саларынан он кюннен озо шин'жилеп дьат. Онын согында спермазы коомой кучаларды браковать эдип ийеле. Олорды койлорго эчитпей дьат. Кучаларды койлорго кожор тужунда, кандый кучалар койлорго дьакшы мантап турганын, кандый кучалар койлорго мантабай турганын дьартап чыгарып ийерге келижет. Кучалар койлорго эчижер кююни дьок болгону, кезек ёйгё, ол эмезе дьяантайын болуп дьат. Кучалар койлорго эчижер кююни дьок болгону арыгынан, дьетире ёспёгёвинен, дьаш болгонунан, оорудан, ары-бери дьюрбей туйук дьерде турганынан, ёскёдё учурлардан болуп дьат. Бу ончо учуралдарда болгонунын учурын дьартап билип алала, кучалар койлорго эчижер ийдезин дьянрандырар ишти ёткюрип дьат. Андый кучаларга дьакшы азырал берип, ары-бери бастырып, тын эдинин юрен чыгарар ёткюжин сыймап, дьаш кучаларды кучага эчижерге кююндю болгон тижиде койлорло бир дьерде тургузып дьат. Анайып ёткенинен болжы дьок болзо, кучаларга онын ийдезин кёдюрет вет. персоналдын дьякылтазы аайынча эм берип дьат. Койлорго эчижерге кююни дьок кучаларды, ёзендеги дьылдын компаниязына дьетире койлорго эчиштирер кучалардын тоозынан айрып салар керек. Ёзендеги дьылда айнайып ок койлорго эчижер кююни дьок болгон кучаларды браковать эдип, акталап дьат.

Тижиде койлордын' эчижерге кююни келгени

Тижиде койлордын эчижерге кююни келгени деп, андый ёйди айдып дьат, качан тижиде койдын организмазы боос боло берерге белен болгон эди. Бу ёй тужунда тижиде койлорды кучаларга эчиштирип дьат. Койлор эчишти-

рер кампанияны сырагай дыакшы тузалу ёткюрерине, тижн койлор ёчижерге кююндю болорын кичеер керек.

Бу десе ол арга тужунда болуп дьат, качан тижн койлорды ёчиштирерине дыакшы белетеп, олордын семи-зи дыакшы болгон болзо.

Тижн койлордын кучага ёчижер кююни тан да олорго азырал береринен озо ол эмезе одорго айдап апарарынан озо сюрекейлю болуп дьат. Тюште ле ёнирде тижн койлордын куча ёчир кююни онон кирелю болуп дьат. Тюнде, анчадала тан ёрте тижн койлордын кучага ёчижер кююни коомой болуп дьат. Кучала ёчижер кююндю болгон тижн койлорды талдында, талдаар олорды азырабас керек, ненин учун десе, олорды азыраар тужунда, азыраганнын кийинде 1—2 час кирелю койлордын кучага ёчижер кююни коомой болуп дьат.

Тижн койлор кучага ёчижип ийер кююни, кюндю, дьылу тьмык кюндерде сюреендю болуп дьат. Дьаан соок, салкын, дьааш койлордын кучага ёчижип ийер кююндю болгондордын тоозын астадып ийет.

Тижн койлордын кучага ёчижип ийер кююни 1-ден 3 сутканын туркунында болуп дьат, дье тижн койлорды кучага ёчиштирер керек, баштамы кюнде, ненин учун десе, ол тушта тижн койдын тын ёдинен дьымырткала-ры бёлюнип дьат, оны десе кучанын юрени юрендеп ийгенде онон улам тижн кой боозоп дьат.

Койлордын⁴ кучала ёчижип ийерге турган кююнинин⁴ ёйинин⁴ кирези

Тижн кой юч кюнен ажыра кучага ёчижип ийер кююндю болгондо, онын тын ёдинде оору бар болот. Андый-тижн койдо боозоп ийер ийдези дьок болуп дьат.

Тижн койлордо кёп сабазында кучага ёчижип ийер кююни 12-чи, 18-чи кюнде ойто келип дьат. Тижн кой баштамызында боозобогон болзо, ол 12—18 кюнин бажында ойто кучага ёчижип ийер кююндю болуп дьат.

Тагып ойто кучага ёчижип ийер кююндю тижн койлордын тоозы 15 процент ашпас болор учурлу, онон бийик болгон процент койлорды ёчиштирерин коомой ёткургенин айдып берет.

Кёп сабазында койлордын ёчижип ийеринин ёйи сюрекей кьска кюндерде болуп дьат. Дьаантайында баштамы 14—15 кюндерде кучага, ёчижип ийер кююндю тижн койлордын процентти сырагай бийик болуп, кюн сайын 4—10 процент болуп дьат.

14—15 күннен ала баштамы катап кучала эчижип ийер куюндю тижн койлордын тоозы астап, темөндөп дьат, 22—25 күннин кийинде кучала эчижип ийер куюндю тижн койлор каа—дыаала болуп дьат. Койлорды эчиштирип ийер кампаниянын текпизи 35—40 күннин туркуньяда болуп дьат. Койлорды эчиштирип ийер ёйин баштаарын, койлорды, тузалу болор ёйдё тёрёттирип аларына келиштирип, баштап дьат, онызы десе дьердин бюджетинен, хозяйствонун ла экономический аргалардан учурланып дьат. Койлорды тёрёттирип алар ёйди темдектеер тужунда мындый аргаларды: дьылу кандый болуп турганын, дьылдардын ёйинде онызы кандый болгонын, дьааш кандый кирелю, качан тужерин, юзюк дьок согөр салкындар качан болуп турарын, белетеген азырал ла одору дьерлердин кирезин, хозяйство койлорго какагалар дьеткил болгонын шююнп темдектеп дьат. Онон башка койлорды тёрёдип аларына иш ас, чыгым ас болорын, койлор ас ёлерин, боос койлордын, тёрёгён койлордын ла курагандардын кийинче дьурер эпто болор ёйди темдектеп дьат.

Койлорды эчиштирери (случка ёткюрери)

Койлорды эчиштирип ийеринде сыранайла тузалузы искусственный эчиштиргени болуп дьат.

Койлорды дьайым—бош эчиштиргенинен тузалузы сыранай ас болуп дьат. Койлорды авайып эчиштирип ийеринен токтоор керек, ненин учун десе, бир эмеш тоолу 20—30 тижн койлорго эчишкен куча сюрекей арыктап дьат, дьаныс кучанын калдык ас болот. Онон башка курдюкту тижн койлорго меринос куча эчидерге болбой дьат. Тижн койлорды кучала дьайым—бош эчиштирип ийеринен, колло эчиштирип ийгени онон тузалу болуп дьат. Колло эчиштиргенде бир кучаны 60—80 тижн койлорго кожорго дьараар.

Бир кучага искусственный эчиштирер тужунда сыранай кёп тижн койлорды салып дьат. Койлорды искусственный эчиштирип турган стахановчылар дьаныс кучала 15 мунга дьетире тижн койлорды эчиштирип дьат.

Койлорды колло , искусственный да эчиштирер тужунда тижн койлорды эчиштирип ийерине ченемел кучала талдап дьат. Бу керекке сыранай ийде-кючтю, дье учынын кирези коомой кучаны талдап алып дьат. Ченемел кучаны тижн койлорго эчиштиреринен озо, онын ичине

кёёк буулап дьат, онызы тижн койго эчижип ийерине бербей дьат. Тижн койлорго божоткон ченемел куча, эчижип ийерине кююни келген тижн койды таап алала, ого мантап дьат, дье ичинде кёёк бар болгоннон улам тижн койло эчижип болбой дьат. Тижн койлорды талдап алып турган улустар, тижн койды тудып алала, оны искусственный, ол эмезе колло эчиштирип ийерине башка чеденге бектеп дьат. Ченемел кучалар дьакшы иделю иштеерин некегеннен улам, оморды сырагай дьакшы азырап, ёй ёйнен ол эмезе вагинага ол эмезе бир тижн койго эчижип ийерге берип дьат.

Колло эчиштирип ийер, ол эмезе искусственный эчиштирип ийер тужунда, кучага бир суткада 4 катап сыранайла башка учуралдарда 5 дьетиреле койго эчижерге берип дьат. Бу кирези эчижерге берер ле дьакшы азырал тужунда кучанын спермазында дьакшы болуп дьат. Кучанын тижн койлорго эчижип ийер тоозын кёптёди ийгенде (калганчы эчижер тужунда) спермалар дьетире йтпеген болуп, койлорды эчиштирип турганынын тузалузы кирелене берип дьат. Кучалар тижн койлорго эчижип турганын бир суткадан ажыра токтодып ийзе сперманын дьакшызы коомойлоп, онызында ёлю юрендер болуп дьат.

Кучаларды тижн койлорго эчиштирип турар тужунда, оморды дьакшы ёлёлё тойгончо азырап, кючтю азыралды (сула, жмых, кулурдын элгентизин) 1—2, 1½ килограмм, тазылда бёдер азыралды (свекла, морковь), 2—3 дьымырткаларды, сутказында, каймагын алган сютти берип турар керек. Андый азырал кучаларда дьакшы спермалар дьеткил болорып лаптап дьат. Кучаларды тижн койлорго эчиштирер тужунда кюн сайын 2—3 час кюнде ары-бери бастырып дьат. Дьеткил азыралда турган кучаларды ары—бери бастырбай тутса, омор тижн койлоргодо коомой эчижип дьат, дье кирези коомой сперма бередилен. Онон башка ёй—ёйнен кучалардын кёстёринин дьанында тюктерин, тын эдинин дьуугында тюктерин, ёскён туйгактарын кезип турар керек.

Койлорды искусственный айла эчиштирип ийери

Койлорды искусственный эпле эчиштирип ийерге сыранайла дьакшы укту кучалардын идезин элбек тузаланаарына арга берип дьат. Андый эпти элбек тузалана-

рын лаптап салза, сыраңай дьакшы укту кучаларды, тоозы кёп тижик койлорго салып туруп койлордын калдыктарын тюрген укталтып ийер. Тын эттин органы ажыра дьугып турган, дьугуш оорулар ла тартыжарга дьенил болуп дьат.

Койлорды искусственный аайла эчиштирип ийери ол тужында сюреең тузалу болор, качан онын керегин дьакшы билер осеменатор ёткюрзе.

Койлорды искусственный эчиштирерге дьакшы дьазалду, дьепселдерлю дьеткил тура керек болуп дьат. Ол турада лаборатория болор кып, койлорды эчиштирер кып, тижик койлорды эчиштирип ийер кучалар, ченемел кучалар ла тижик койлор турар челеничектер болор учурлу болот. Койлорды эчиштирип ийер кыптын дьылузы Цельсияла 20° — 25° градустан тёмён болбос учурлу болуп дьат. Дьылузы сюреек тын тёмён туюжип, ёрё кёдюрюлип, 15° градустан тёмён туюше, сперманын юрендеринин тюрю болорына кор дьетирер. Быдлар немелерди ёлтюрюп турган немелер сперманын юрендерине анайып ок корон болуп дьат. Балкаш ла ару суу сперманын юрендерине база ок корон болуп дьат, онын учун туранын ичине ару—чек тудуп, искусственный эчиштирерине тузаланып турган дьепселдерди дьуунган сонында спиртле койер дьепселдин одынын юстюнде ийзидип, физиологический суула дьуунуп дьат. Физиологический сууны мынайда белетеп дьат: бир литр сууга 11 грамм тус ла 0,5 грамм ичетен сода кожып дьат. Искусственный эчиштиреринин дьепселдерин кандэйтан лапманын юстинде де изидерге дьараар. Шил дьепселдерди баштап ару спиртле дьуунуп дьат, онын кийинде физиологический суула сюреек дьакшы дьуунуп дьат.

Койлорды искусственный эчиштирер тужында кучанын спермазын дьазалду ёткен вагинанын болужыла дьууп дьат. Дьууп алган сперманы тижик койлорго эчиштирип ийеринин алдында, микроскопко шинжилеп дьат. Сперма койу болуп, онын юрендери сюреең чыйрак кыймыктанып турар болзо, андый сперма сыраңай дьакшы болуп дьат, кучанын андый спермазын сюреек дьакшы тузаланарга суйук эдип те ийзе дьарап дьат. Сперманы 2—4 катап башка дьазалду дьепселле суйук эдип дьат. Мынайда ёткени бир катап алган кучанын спермазыла сюреек кёп тижик койлорды эчиштирип ийерге келижип дьат. Тижик койдын дьадынына сперманы башка дьазалду дьепселле кийдирип дьат. Тижик койды боостодып ийерге 0,2 кб.

см. суйук эткен, ол эмесе суйук этпеген сперма дьеткил болуп дьат. Сперманы дьадынынын мойнычагына кийдирип дьат. Искусственный эпле койлорды эчиштирип ийеринин учурына тережиде тожобой турым. ненин учун десе бу суракты бичиген дьакшы литературалар (бичиктер) сюрекей кеп бар, темдектезе, Милованов бичиген „Дьурт-хозяйствонын тындуларын искусственный эпле эчиштирип ийери“ ле оногдо ёскелери бар болуп дьат.

Курагандар тёрёёр ёйи. Ойротский автономный областтын аргазында курагандар тёрёёр дьакшы ёй дьаскыда, 29—25 апрельде болуп дьат.

Дьаскыда азырал кеп керек дьок болгоны, дьылу болоры, тижы койлор сют дьеткил берери, курагандар ас ёлери, олор тюрген ёзери, кураганлар дьаскыда тёрёери сюреен эптю болуп дьат. Дье кандыйла колхозто курагандар тёрёёр ёйин, овын хозяйствозынын аргазынан керюц, темдектеерге келижип дьат. Малдын азыралы ла дьылу кажагандары дьетвил болгон колхозтордо, курагандарды кышкыда январь-февраль айларда тёрёдип аларга темдектеерге дьарап дьат. Курагандарды кышкыда тёрёдип алганда, кюскюде сюреен дьаанац барар, тирю, уур кемдьюлю курагандарды аларга келижип дьат. Дье курагандарды кышкыда тёрёдип алганда, азырал кеп керек болуп, тижы койлорго, анчадала курагандарга дьылу кажагандар керек болуп дьат.

Курагандар тёрёёри ле онызына белетенип алары

Кандыйда ёйге курагандар тёрёерин темдектебеген болзын, овын дьакшы ёлери тижы койлор дьакшы кыш таганынан, олорды кураган тёрёерине белендегенинен уч урланып дьат. Тижы койлор дьакшы азыранып, курагандарды тёрёдёр ёйге семизи орто семистю келген болзо, курагандарды тёрёдип аларын бийик чыгып ёткюрер, курагандарды десе 100 процент чеберлеп аларын лаптап саларга келижер. Арык тижы кой дьеткил бютпеген кураганды тууп дьат, онызы десе дьюзюн-дьююр ооруга удурлажып—чыдажып болбой дьат. Онон башка ондый тижы койдын сюди ас болуп кураганынын азыралына дьедишпей дьат. Анайтканда тижы койлорды кыштын ёйинде дьакшы азыраар керек болуп дьат. Койлорды кыштын ёйинде одорлодып азырап турган

дьерлерде, кыштын бастыра туркунына тижги койлорды эместен ёлёнлө азыраар керек, койлор төрөөрине бир ай, бюджет дьарым ай озо койго керектө азыралынын 50-70 процент ёлён берип турар керек, ол эмезе торт кажаганга тудып азыраар керектө болуп дьат. Анчадала ёлён азыралы кураганды баштамы төрөдөр дьаш тижги койлорго, керектө болуп дьат.

Койлор төрөөринен озо, кажаганды белендеп салып дьат. Бар кажагандарды быдыр курттарды ёлтюрер немеле арчып, череттеп салып дьат. Кажаганнын дьабузын, стөнелерин салкын ёткюре сокпос эдип, дьазап салып дьат. Дьылу кажагандар дьок дьерлерде 5-7 кюннин туркунына төрөгөн тижги койлор, курагандарыла ончозы бадып тургадый дьылу дьапаштар белендеп дьат.

Курагандар төрөдиң аларына керектө дьепселдер

Курагандар төрөдиң аларына беленденер тужунда, тижги койлордын ончо юрлерине мындый дьепселдерди белендеп дьат:

1. 400 тын койлорго төрөгөн тижги койлорды, төрөөргө турган койлордон бөлиир узыны 3 метр, бийиги 1 метр 20 агаш бөлюнтилер (канаттар) керектө болуп дьат.

2. Агаш бөлюнтилер бектеер казыктарды.

3. 15-20 тын курагандарлу тижги койлорды бөлююрине кичинек агаш бөлюнтилерди (дьааны 1×1 м.).

4. 3-4 фонарьларды (дьарганат кеберлю).

5. Кажагандардын ичинде койлор сугарар тоскуур ла суу тартатан бочка.

6. Тижги койлор тартатан (абра).

7. Курагандарды темдектеерге (эмдеерге) номерлерди (фанерадан эткен дьарчагаларды, олордын юстинде номер ёртөп салып дьат). Тижги койлор номерлю болгон болзо, ондый номерди дьанысла кураганга илип дьат. Тижги койлордо номер дьок болгон болзо, номерди тижги койго до, кураганга да илип дьат.

8. Ёскюс курагандар азыраарга оок дьепселдерди (бутылка, умчы, ёскёзиде).

9. Курагандарга ла тижги койлорго баштамы болуш берер аптеканы ла дезинфекция эдер немелерди. Койлордын тоозы башка болзо, дьепселдердин тоозын овызына келиштирип көптөдиң, ол эмезе астадып дьат.

Тижи койлорды курагандар төрөдөрине белендеери

Тижи койлор курагандардын төрөөринен бюджет дьярым-эки ай озо, олардо, ончолорында кына, оспо, кодыр ла ёскеде оорулар барын, дьогын малдын эмчектерин адьыктап керёр учурлу болуп дьат. Курагандар төрө-ринен 15-20 күн тижи койлордын дьелинин, кийин кестерин эбиреде ёскён тьуктерди кыркып дьат.

Төрөдөри. Тижи койлор кижинин болужы дьок дьенип курагандарды тууп дьат. Кураганды туур алдында тижи койдын дьадынын ла ичинин балтырлары ёй-ёйнен дьаанап, кичинектеп турар учун, кураган, дьадынынын стенкесин дьаанадып ийеле, тын эттин ёткюживе кире-ле, онын соьында тыштына чьыгып дьат.

Баштапла ичинде кураган дьаткан чеби керюнет, онызы кураган тамла чьыгып браатканда дьарылып дьат. Чёптин суузы агып дьат.

Кураган дьаткан чёпти озолодып дьарып ийерге дьарабай дьат.

Кураган чике дьакшы дьаткан болзо, баштапла кол-доры керюнет, онын тизелеринин юелеринин юстинде кураганын бажы дьадып дьат. Игис курагандар ээчий-теечий тууп дьат.

Курагандарды тескеери мынайда тууп дьат:

1. Кураганын дьаныс буды ба, ол эмезе буттары ёкилези бюктелип калза, бажы туура дьатса, игистер бир улай чьыгып турар.

2. Качан кураган бюктелип калган буттарыла тескее-ри баштанып чьыгып дьат.

3. Качан кураган дьадыны, мойнына белиле дьат-кан болзо, ол эмезе ончо колдорыла, буттарыла чьыгып турган болзо. Тескеери дьаткан кураганды чикеледип ийерге, тижи койды кийинин учы алдынан учынан бийик эдип дьатыргызып дьат. Онын кийинде дезен-фиксировать эдер сууга колдорды дьунала, вазелинле-сьюрттип ийеле, чёпти дьарып дьат (ол бойы дьарылба-ган болзо) онын кийинде кураганды тережиде ийде-салып ийеле, кураганды чикеледип салып дьат. Кура-ганды ол тушта тьозедер керек, качан тижи төрөөргё албаданып турган болзо, онын ортозында дезе оны амы-радып дьат. Кураган келтегейиле ол эмезе туура дьат-кан болзо, оны тьозедип ийерге сьорен кьуч болуп дьат. Андый учыралдарда кезигинде кураганды кезип чьа-рарга келижип дьат. Андый операцияны дьанысла кере-

тин билеечи вет. персонал эдер учурлу болуп дьат. Кезигинде кураган чике де чыгып турган болзо, кураганнын бюдюми сюрееп дьаан болгоннон, ол эмезе тижки койдын ууча сёөктёри тар болгоннон, ол эмезе кураганнын бажы дьаан болгоннон (балбакбаш), тижки кой кураганын уур тёрёдип дьат. Андый учыралдар тужунда кураганды чыгарып ийерине болужар керек болуп дьат. Тижки кой тёрёөргё албаданар тужунда, кураганнын колдорын араайдан чебер алды дьаар, дьелди дьаар тартып, сабарларла кучанын бажын ууча сёөктён божодып турар керек. Кураганды тын тартарга, ол эмезе кой тёрёөргё албаданбас тужунда татарга дьарабас, ненин учын десе онон улам дьадын чыгар.

Дьян'ы тууган курагандардын' кийиниче дьюрери

Дьяныла тууган кураган дьенил тыныштанзын дейле онын оозы ла тумчугын дьядынын дьылбыркай немезинен арчып ийеле, энезине дьрлаарга берип дьат. Киндиги бойы юзюлбей турган болзо, оны кураганнын ичинен алаканнын дьалбагы кирези дьерден (8-10 см.) юзип ийер керек, юзеринен озо киндиктин ичинде бар немени кураганнын ичинен ала арайдан сабарла ськсып дьат.

Кураган тынбай турган болзо оны тыныштандырарга онын оозына ла тумчугына кей юрип дьат, ол эмезе буттарын бюктеп, тюзедип дьат. Энези кураганын кургада дьалап ийген кийнинде, энезин кураганыла кожо башка алдынан турар чеденге кидиреле, кураган тууган кийнинде, ёйинде—час,—дьярым час бажынча энези эмип ичерин кёрип кичеер керек болуп дьат. Онон ары кураган энезин кажыла 2—3 частын бажында энезин эмип турарын кичееп кёрип дьат. Ол ок ёй тужунда тижки койдын чебин кичееп кёрёр керек, онызы дьяантайында эки частын бажында туюжип дьат.

Тюшкөн чётти йттер апарбазын дейле оны дьерге кемип салып дьат. Чён узак ёйдин туркунына тюшпей турган болзо, малдын эмчилерин алдырар керек. Кураган торныгып, бойы алдынан кол—буттарына тура берген кийнинде, оны энезиле башка алдынан турар чеденге, олорго дьараар ююрге кожып дьат.

Энези кураганын дьууктатпай турган болзо, энези анайып неден улам кылынып турганынын дьартына чыгар керек, энези ол эмезе оору, ол эмезе дьелди оору, ол эмезе сюди дьок болуп дьат. Энези кураганын азы-

рап болбозы дьарталып чыкса, кураганды дьаныла тёрөгөн, сюди кеп ёскё тижн койго кожып дьат, ол эмезе дьазалду эпле азырап дьат. Энези кураганын азыраар чыдалы бар болгон болзо, оны кураганын азыраарга юредер керек. Юредип ийерин мынайда ёткюрүп дьат. Тижн койды тудып алала, онын сюдин алаканга бир амештен саап алала кураганын юстёне сюртүп дьат, онын соондо энезин тудып туруп, кураганды эмистирип дьат. Кураганды ёскё тижн койго эмистиргенде анайып ок иштейт.

Кураганду тижн койлорды кюзеттеер тужунда, курагандар узак дьатпазын кичееп кёрёр керек. Олор энелерин эмип алзын дейле, олорды ёй—ёйинен тургузып дьат.

Тижн койлорды тёрёдёр алдында, тёрёткён кийинде азыраары

Канча-канча эжилерди ёткюрүп туруп азыраар керек. Дьуугынлагы 5—10 күнде тёрёёр тижн койлорго дьакшы ёлёнди берип турар керек. Чыкту азыралды (тазыл бюдюмдө апты, силосты) сюрөкей дьакшызын, асла кирелю тоолу, бир—бюдюн дьарым кг. берип турар керек. Дьазалду азыралды бу ёй тужунда торт бербегени дьакшы болуп дьат, ненин учун десе азырал кеп бергени тууганынын изю оорузы болорын лаптап салатан.

Тёрёткён койлорго дьакшы ёлён, чыкту азырал ла дьазалду азырал беригер. Дьазалду азыралды баштамы юч—тёрт күнде суйук эдип берет. Сырагайла дьакшы азырал кулурдын элгентизи, жмых ла еула (пылчыгары, ол эмезе кулурлаганы дьакшы.болот. Дьаныла курагандар тёрёткён тижн койлорго дьылу сууды амештен, дьаантайын берип дьат.

Дьелдинин' кийинче дьюрери ле онын' оорулары

Кураганын баштамы дьюрюминин ёйинде бир—бюдюн дьарым айдын туркунына, онын тес азыралы энезинин сюди болуп дьат. Онын учун тижн кой сютин кураганына тойо дьеткил берерин сюрөкей кату некеер кер-к. Анчадала тижн койдын дьелди суу—кадык—болорын кичееп дьат, ненин учундесе онын дьелди оорый берзе, сют бюдюминен башкаланып ийеле, кураганды да оорудып ийери маат дьок болор. Кеп сабазында дьелдинин бёлюги ол эмезе бастыразы сют бюдюрер кирези

дьок болор, анайканда кураган бойынын тес азыралынан айрылып дьат. Кураган арыктап, дьудеп, кезигинде десе ёлюп те дьат.

Дьяангайында тижн койлордын дьелди тижип, оорып дьат (мастит), онызы соконнон, чыкту, соок тактага (дьерге) дьатканнан, соокко аддырганнан, дьыдыган, — ол эмесе артаган ёлёнге дьатканнан улам болуп дьат.

Тижн койдын ооруган дьелдин сыймаганла изюзи билдирип турар, ёнзирелю болуп дьат. Дьелди кызырып кату боло берип дьат. Энези кураганына эмерге бербей, айлап та турар, ооруган дьелдинен базарга болбогоньон улам кой аксапта дьюрюп дьат.

Оору тижн койлорды су—кадык—койлордон качанда башка ёлюп турар керек, дьадёнга салган ёлёнди дьяантайын солып, дезинфекция эдип, тактала (дьерге) сютти саарга бербей, оору энелеринен курагандарды айрып уйдын сюдиле азырап дьат.

Ару чек болорын кичеегени, дьадарына дьеткил ёлён салып турары, кажаганы салкын ёткюре сокпозы, койдын дьелдин кийинче сюрекей кракылап кёрёри, онызы ооруган тужунда эмдеп, дьазып ийер иштерди ёткюрени—койдын дьелди оорузын торт дьокто эдерге арга берип дьат.

Качан ёскюс кураганды ёскё тижн койго кандый—бир учуралдар улам, юредип азырап албаган болзо, оны ол—ло тушта уйдын сюдиле азырап, ёскирип дьат.

Сакман. Дьаш курагандар бойлорынын энелерин дьенил дьылайтып дьат. Онын учун дьаныла тууган кураганду койлорды, дьяан юрлю койлорго божодорго дьарабай дьат. Онызыла коштой дьяан юрлю койлордын ортозында, тижн койлордын ла олордын курагандарынын кийинче кичееп кёрёргё кюч болот.

Тоозы бир эмеш тоолу кураганду тижн койлордын ёлюгин сакман деп адьйт.

Дьяантайын да мындый сакмандар тезезё дьакшы болор.

1—10 кюн дьашту курагандарга . .	15 — 35 тижн кой.
10—17 кюн " "	30 — 50 " "
17—23 кюн " "	100—150 " "
23—30 кюн " "	250—300 " "

Оок 2-3 сакмандарды бириктирип турып, сакмандарды дьяанадып дьат. Игис курагандарлу койлорды башка

сакманга бѐлюп дьат. Олордын сакмандарын ла баштамы ла тѐрѐдип турган койлордын сакмандырын дьаанадып бириктирерин удаган соңында ъдер керек. Кураганду тижи койлордын юрлери кѐп болгон тужунда иштеер улустар дьедишпес колхозтордо баштамы сакмандарды дьаан да тѐзѐзѐ кем дьок болор, дье тижи койлордын тоозы 40 ажыра болбозын, андый сакмандарды 10-чи 15-чи кюнде дьаанадып бириктирер керек. Сакмандарды оной ары дьаанадып биректирерин 5-6 чы кюнде этсе келижер.

Кураганду койлордын сакманынын койчызы курагандардын азыралын, тижи койлор ло курагандар су—кадык дьурерин, курагандарга дьер дьирге бербей турарын кичееп кѐрип дьат.

Дьаш кураганду сакмандарды кажагавын дьуугында дьаткан одорго кюзедип дьат. дьаанаган кураганду сакмандарды дье ыраак одорго апарып кюзедип дьат.

Курагандарды кажасаннан дьаашту соок кюнде айдап чыгарарга дьарабай дьат.

Кышкыда, ол ѡмезе ѡрте дьаста курагандарды тѐрѐдип алар тужунда, дьылу кажагандар дьок болгондо, кураганду койлор 5-7 кюн турар дьылу дьааштар ѡдер керек болуп дьат.

Куйруктарды кезери. Меринос, кайлык—меринос ло цыгайский койлордын чичке узун куйругын кезип дьат. Узун куйрук тезекке ле чыкка уймала, кыйдын сынын ого дьуук дьерлеринин тюктерин балкаштап дьат. Оной башка бьдьярланган (балкашталган) куйрукта дьаантайында курттар ѡзип дьат.

7-10 дьашту курагандардын куйругын кескенде дьакшы болуп дьат. Бу кирези дьашту болгон тужунда кан, ас агып, операцияда ачу дьок болуп дьат.

Кезилген куйрук кѐчюктин юйдин тижи курагандардын тын ѡдинин юйдин бектеп турзын деп бодолду ѡдип, куйрукты, оной 3-чи 4-чи омырткаларынын юйезинен кезип дьат. Куйрукты сырагай кыска кезери келишпес те, дьарабас та, невин учун дье ол тушта чымыл кѐчюктин юйдине ле тын ѡттин юйдине личинкаларын (дьымырткаларын) бирде тутак дьок салып турар. Куйрук кескенде кан кѐп агар тужунда, оны дезинфекция ѡткен учукла буулап дьат, оны 1-2 частын бажында алып салза, кем дьок болот.

Эркек курагандарды акталалары. Эркек курагандардын ортозында бюткөн бюджетиле сыранай дьаштарынын тьуги сьурекей дьакшы болгон, тыштыннн кебери сьурееңлю болгон эркек курагандарды талдап алып, укталтарга артырып дьат. Укталтарга дьарабас эркек курагандарды акталап дьат. Эркектерди семиртергеде тьурген, ол ордын кийинче дььурерге де эпто болуп дьат.

Эркек курагандарды 8-15 кюн дьашту тужунда акталаарга дьакшы болот. Онон дьаанай берген тужунда акталаганда кан кеп агып та, оору да болот.

Акталаар тужунда баштыгынын учын кезип ийеле, дьнмырткалардын катанчызынан божодуп алаала тьурен дььургьозер учугу юзиле бергенче тартып чьыгарып дьат.

Акталаар курч бычактарды ишти баштаар алдында, иштеп турар тужунда ей-ейинче дьезинфекция эдип, арчып турар керек. Коллорды анайып ок ару эдип дьунып, дезинфекция эдип дьат.

Курагандарды ёскьурери. Кураганды дьакшы азыраар тужунда, ол дьакшы ёзип, онон ары бийик астам берет. Кураганлы коомой азыраар тужунда, ол коомой ёзюп, дьаанаган тужунда, дьакшы, азыраган курандарла теньейлештиргенде, тьорю уур кемдьизюле де, тьюгюле де бойннн астам берер кирезинен 50 процент берип дьат. Онон башка кураган тужунда коомой азыралда ёскён тижки койлор дьакшы курагандарды тёрётпёс, боозоор вьирези дьабыс болор.

Курагандардын ёз'ри. Баштамы 6 айда курагандар сьурекей тьурген дьаанап ёзюп дьат, онын соңында ёзюми табынча боло берет. Курагандар анчадала тууганнан ала энезинен айраарына дьетире тьурген дьаанап ёзип дьат. Энезинен айрыган да кийиниле олорлын дьаанап, эзип турары бийик болот. Анайтканда бу ейлёрде курагандарды дьакшы азыраарын кичееп, оны оноңдо ары тёмёндётпёс керек.

Энезин эмер тужунда курагандарды азыраары

Баштамы 20-30 кюнде курагандар дьанысла энезинин сьудиле ток болуп дьат, 20-30 кюн дьаштанла ала, олор азырал дьип дьат. Онын учун баштамы 20-30 кюнде тижки койлор сьотти кеп берзин тейле, олорды дьакшы азырап дьат. Онон улам кураган таролобой дьат.

Кураганды 20-30 кюн дьажынан ала кьютю (дьазалду) азыралдарды (кулурдын элгентиизи, теермендсген сула,

жмых ла ёскёзиде) дьбирге юредери тузалу болуп дьат. Энезинин сюди дьакшы болгон тужунда, курагандар кючтю азыралдарла азырабазада, тюрген дьаанап ёзип дьат, андый учыралда кураганды 2-2¹/₂ ай дьашту тужунда кючтю азыралла азыраын баштап дьат, ол тушта олардын энелеринин сюдинин тоозы астаарга баштап дьат. Азыралды табынча кёптёдип, бир кураганга суткавын туркунына 100-200 грм. дьидирип дьат.

Курагандарды энелеринен айрып ийери. Кураганды 3-4 ай дьашту болгон тужунда энезинен айрып дьат, курагандарды энелеринен оной орой айрып ийгени, тижки койлорды юрлежерине белендеерине тутак адип дьат. Баштапла сыранайла дьооноп, дьакшы ёскёи курагандарды энелеринен айрып дьат, чьдалы коомой дьетице ёспёгён курагандарды энелеринде артырар керек блуп дьат. Олорды энелеринен 15—20 кюннин кийнинде айрып дьат. Энелеринен айрыган курагандарды дьакшы одорго кюзедип, олардын кийнинче дьюрерин кёрёрин, дьакшы болорын лаптап салып дьат. Оной башка оларго кючтю азыралдар (теермендеген сула, жмых ла ёскёзиде) берип турары тузалу болуп дьат.

Койлорды кышкыда азыраары ла олардын кийнинче дьюрери

Койлорды кышка тургузып ийеринин алдыда мынды, ого белетенер иштерди бюдюрер керек.

1. Башка-башка юор койлор кыштаар дьерин темдетип ийеле, ол дьердин дьуугына койдын юурине дьеткил керектю болор кургак ла чькту азыралдарды (ёлён, силос ла ёскёзиде) белетеп дьат.

2. Койлор кыштаар дьерде турган кажагандарды ремонт адип, эски боло бергенин керектю болгон болзо, оодып такып адип дьат. Ремонт эдер тужунда, дьабузын акпас адип дьазап дьат, салкын ёткюре сокпозын дейте дьарыктарды конопачить адип салып дьат, ол эмезе балкашла шыбап дьат. Кёзнёктёр бар болгон дьерде, оодулган шилдерин тургузып, раманы тургузат. Кажаганын ётёктён арчып дьат. Кажаганын алдында оору койлор турган болзо, дьердин юстюндеги кыртыжын алып чачып салар керек. Дьерге кажаганын ичин дьезе эбиредечереттю сууны,—ол эмезе ёскёдё дезинфекция эдер не мени тёгийт кажаганын стенелерин череттеп салар керек. Сыранайла дьакшы кажагандарга эн озозынан кураганду койлорды, онын сомында боос койлорды, дьаш

койлорды, сыранайла калганчызында эркектерди тургузып дьат. Кыштаар койлордын тоозын темдектеер тужунда, оолорго кажагандар дьеткил болорын быжулап салар керек. Кажаганын элбегин, ого турар койлордын тоозуна, мындый кирези дьерге бир кой дьадар дег тургускан нормала темдектеп дьат.

1. дьашка дьетири тижн ле эркек.

Курагандар . . . . . 0,6—0,7 кв. м.

Боос койлор . . . . . 0,8—1,0 кв. м.

Кураганду койлор . 1,2—1,5 кв. м.

Кучалар . . . . . 1,2—1,5 кв. м.

Ириктер . . . . . 0,6—0,8 кв. м.

Койлорды кажаганнын ичинде азырап турган болзо, бир кой дьадар дьердин нормазын 0,1—0,2 кв. метрага дьааналып дьат.

Кой дьадар дьердин нормазын астадып ийзе кажагада тыгыш болор, онон улам койлордын су—кадык болорн, семизи ле астам берери тёмөндөөр. Онон башка олоордын кийинче дьюрерге кюч болуп дьат. Дьаан койлор дьадар кажагандардын дьылузы целсияла 3—4 градус болзо, дьеткил болот. Дьаан койлор кажаганын ичинде температура 0 градустан тёмөндө болгон болзо, онызна дьенил чыдажып дьат, дье ол тушта оолорго азырал кеп керек болуп дьат.

Койлордын тюгин балкашталарынан чеберлеп аларга кажаган ичине ёлөн дьайып дьат. Дье кеп сабазында ёлөн дьайылбай, койлор ётёктин юстинде туруп дьат. Койлор дьаткан ётёкти дьылуладарга, кургак адерге ёлөн дьайарынын орлына, кажаганнын ичине курак ётёк салып дьат, онзызы кажаган ичин бир кезек кирези дьымжакта, дьылуда эдет.

Койлорды кышкыда тудары. Койлорды кышкыда кажагандарга тургузып азыраар тужунда, кар тюшпей турган, тымык кюннин аайында, тюште, койлорды кажаганнын тыштын да тутканы дьакшы, дьаан салкын ла шуурган тужундала олоорды кажаганнын ичинде тудуп дьат. Кажаганын бырыксыган кейинен, кой ачык кейде турган да бойн дьакшы сезип дьат.

Койлор су-кадык болорын кичегеннен улам, олоордон су-кадык курагандар аларың некегенней улам, кышкыда койлорды кюн сайын 30—35 минуттан ала бир часка дьейтре ары бери бастырып дьат.

Койлордын кийнинче дьюрери. Койлордын кийнинче чебер дьюрер керек. Качанда койлы сокпос, коркутпас, тын кыйтырбас, тюрген айдабас керек. Соконон, коркуганнан, боос койлордын ортозында ийилишкенен улам, тижги койлер ара да салып ийери учыраар. Койлор энчю турбаганнан улам, азыралды коомой дьип, дылтанчан болуп дьат, бу десе койдын семизин, астам берер кирезин темдектеп дьат.

Койлорды койлор белюор чедендер ажыра, анчадала боос койлорды каа—дыаала божодып турар керек, ол тужунда слер бой—бойын базырбазын кичеер керек. Койлорды кажаганнан божодор тужунда койлорды кажаганнан эжигинде тудып, бой—бойын тепсешпезин деп кёрүп дьат.

Койлорды кышкыда азыраары. Койлорды кышкыда азыраары сюрөкей учурлу болуп дьат. Кыштаарыннын шорында кеп сөбазында койлорды дьеткил азырабаганда, азырал талдап белетегени чике болбогоньнда, койлорды азыраган эби дьастыра болгоньнда болуп дьат. Койлорды коомой азыраганнан улам, койлордын ёлери кептөп, чыдалы дьок курагандар төрөп, тьоктин кыркып алар тоозы астап дьат.

Койлорго дьараар азырал. Койлор дьакшы кыштазын дийле, олорго качанда ёлөн берип турар керек. Ёлөн льедишпей турган болзо, онын ордына чебиргенин азыралын (солома, агаштын коозозы) берип дьат, дье влиргенин азыралын койго ёлөн берер норманын дьармызыла берип дьат,—мынайып азыраган тужунда, жмьхтый кьчтю азыралды качанда берип турар керек болуп дьат.

Ёлөннин дьакшызы дьагысла тывынын кеберинде эмес, онын батанический бюдюминде сюрөкей дьаан учурлу болуп дьат. Койлорды сюрөкей семиртип, чыдалду кураганнар берер ёлөннин сырагайла дьакшызы мырчак юрендю ёлөндөр болуп дьат (люцерн,—эспарцентн, клевер) чёлдин оок ёлени, туудын дьюзюн—дьююр мырчак юрендю ле аш юрендю ёлөндери дьакшы болуп дьат. Аш юрендю ёлөннин (житняк, пырей) дьаныс бойы, кезик аш юрендю ёлөннин мажактары кату учун, койлорго ас дьарап дьат.

Соломалардан—арыштын суланын, буудайдын, арбабын соломдорь ончозынан дьакшы болуп дьат. Саганакту буудайдын, арбанын, арыштын, кургак агаштын коозры азыралга дьарабай дьат.

Андый агаштын коозозын изю суула ёткюре юлюш-тегең кийвинде, азыралга дьарап дьат. Кой азыралында силосты элбек те тузаланза кем дьок, келижип дьат. 05—1.0 кг. силосты боосго, тижн койлорго азыраза, оной дьеткер болбое. Оной кёп берген улам, боос койлор ара салат.

Кышкыда кючтю (дызалду) азырал ёзюп турган дьаш койлорго, укту кучаларга, боозогонь экинчи келтегейне барган тижн койлорго 100—200 гр. бир тын койго керектю болуп дьат. Эрте—дыасгыда, кышкыда тёрёткён курагандарын эмистирип турган тижн койлорго сутказында 200—400 гр. кой бажына качаанда берип турар керек. Сыранайла кючтю азырал сула, кулурдын элген-тизи ле жмых болуп дьат, арткан дьазалду азыралдар кой азыраарына тузаланарга дьарапта турза, дье тузасы олордон дьабые болуп дьат.

Азыралдын' нормазы. Ууры 40—50 кг. дьаан койго, тын алып дьюерге (дыадыын тудар азырал) сутказында дьакшызы орто ёлённин 2 кг. дьедер. Сыранай дьоон койлорго норманы дьаанадып, оогош койлорго астадып дьат. Ёлённин ордына, 1 бёлюк ёлён учун, $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{3}{4}$ бёлюк арыштын соломын берип ийзе келижер. Ёлённин бёлюгин чыкту азыралла (силос, тазылду аштар) чыкту азыралдын 2—4 бёлюгин, ёлённин бир бёлюк учун солуп берзе келижер. Орто кой сутказында кату кургаган азыралды 3 кг. ажыра дьип болбозын ундубас керек.

Боозы экинчи келтегейине барган боос койлорго сыранайла кючтю азырал керек болуп дьат. Ёзип турган дьан койлорго база кючтю азырал керек болуп дьат. Курагандарын эмистирип турган койлордын суди кожуларына, ёзип турган дьаш койлордын ёзюмине, тюги ёзёрипе ончо конлорго сыранайла тузалу, дьазалду азыралды берип турар керек. Кату азырал канча кирези керектю болорын тоолоп турар тужувда, овы дьеринен какаганга тартып экелерде, бодылып тюжерин ле дьакшы болгон кирезин бодоп турар керек. Дьакшызы орто ёлённин 5—10 проц. дьилбей артып дьат, коомой ёлён ле солома дье 15—40 проц. дьилбей артып дьат.

Сыранай комой азырал. Сыранай комой азыралды, койлорго дьидиргенде, койлор оорып, ара салып, арыктап, чыдалы дьок курагандарды тёрёдип дьат. Сыранай коомой азыралды боос койлорго дьидиргенде дьет-

жерлю болуп дьат. Сыранай, комой азыралды дьиген-шен улам, дьанча боозогон ара салып ийгени дьеткерлю болуп дьат, ненин учун десе онызы болбой, айла текши юрдеде болуп дьат. Сыранай комой азыралган, тонгон, дьыдыган, чыкандар дьигедий сюреси бар болгон азыралдары кирижет. Азыралды тутакту, ейинде бербей турганы койлорго анайып ок дьаманду болот.

Сутка туркунына азырал береринин' тоозы. Кышкыда койлорго азыралды 3—4 катап берип дьат. Азыралды анайып бергенде, койлор азыралын дьакшы дьип дьат. Азыралын мендебей табынча дьакшы чайнап дьиирге койлордо ей дьеткил болуп дьат.

Ёлен' салгыш. Кату азыралдарды дьидирерге ёлен салгыштарлу болор керек -Сыранайла ётлю, дьазалду дегин сельский ёлен салгыш болуп дьат (дьурук кёр.) Ёлен тьюшпезин тейле, айла чькту азыралды дьидирерге дьараар эдип ёлен салгыштарды тьютлю эдип дьат. Кьютлю азыралды дьидирерге рештка деген ёлен салгыштарды тьютлю элип дьат. (дьурук кёр.) Ёлен салгыштарды бир койго узунун 20—30 см. эдип дьат.

Кардын' юстюнде азыраары. Салкын дьок кургак кьюнде, кату азыралды (ёлен) кардын юстине салып берип дьат. Кату азыралды койлор кардын юстине ёлен салгыштан артык дьип дьат, айла бу тужунда ёленин артканы тьюгине ас бадалып, кирип дьат. Кату азыралды эмештен' бой-бойынан' ыраак дьерлерде салып турар керек. Ёлен' берер дьерди дьаантайын солып, дьил-бей арткан ёлен'ди дьалмап турар керек.

Кату азыралды дьердин юстине, салкынду чькту кьндерде кардын юстине салып дьидирерге сыранай да дьарабай дьат.

Койлорды кышкыда кьюзедип, одорлодып, алып дьюрери.

Ойротский автономный областьтын бастыра койлорын тоозынан 65 проц. дьуук койлор, кышкыда одорлу дьерде азыранып дьат. Малды кажаканга тургузып, азыраар азырал дьедишпес учун, кышкыда малды кьюзедип дьюркьюстирип, одорлодып азыраары практический учурлу болуп дьат, ненин учун десе канча-канча учурлар ажыра (рельеф, ёленин ёскёни суйук болгону ла онондо ёскёзи) ёлен чабарга келиппеген, дьарабаган дьерлердин ёленин малдарга одорлодып дьидирерге эп берип дьат, андый дьерлердин одорын дьайгыда тузаланарга

арга дьок болгон, кышкыда десе, олардын ёленин малга одорлодып дьидирин ийерге сыранайла аайлу болуп келижет.

Кышкыда койлорды кюзедип, дьургюзип, одорлодып азыраарын дьанысла кар дьок дьерде ёткюрер арга бар эмес, кар 15 см. терең эмес болгон до тужунда ёткюрип дьат. Тайгыс кар калын болгон болзо, койлорды кюзедип одорлодорун келишпес эдип дьат, ненин учун десе кардын алдынан ёлэнди алып дьнирге кюч болуп, айла калын карга койлор кол буттарын балуладып дьат.

Кыштын одорлу дьердин ёленинде азырал кючи ле минеральный немелер ас болуп дьат. Тынына керектү азыралды алып аларга, дьайгы ёйлө тунейлештиргенде, кышкыда койго 3-4 катап дьайгызынан керек болуп дьат, оны дьуурга сюрекей ыраак барар керек болгоннон улам, ол кирези неме койдын кардына канайып та батпазынан улам, кой ол кирези азыралга чыдап болбой дьат. Онын учун койлор азыралдын курсакту ажынан тынына керектү болгонынан 50 проц. дьуук дьетири албай дьат. Олор бойыннын тюрю уур кемдьюзинен 25 проц. дьуук болгонын дьылыттып, сюрекей арыктап дьат. Онон улам койлордын продукция берер кирези темёндөп, курагандардын ёлери бийиктейт. Кышкыда койлорды кюзедип, одорлодып азыраарынан айрылып болбос колхозтор, онын, дьаман ёлөн дьидиреринен айрыларга канча канча иштер ёткюрер керек болуп дьат.

Олордын тестери мындай болуп дьат:

1. Кышкыда койлор кюзедип, одорлоп дьюрер дьерде дьайгыда темдектеп салып дьат. Темдектеп салган дьерди ёленин чебер артызып аларга, дьайгыда анда кандыйда малды кюзетпей дьат.

2. Кышкыда койлор ары бери кечип кюзедер дьерлерде койлорго кажагандар, койчылардын бригадазына туралар дьазап салып дьат. Дьылу кажагандарды эдип алар арга дьок болгон болзо, тегин, кажаган эдер керек.

3. Олордын азыралына юзери, тынга керектү курсакту—аштын тоозынан 40—60 процент кирелюзин, койлорго азырал кожып берип дьат. Юзеери кожып берер азыралдын дьакшызы дьаалду азырал (сула, жмых, кулурдын элгентизи) болуп дьат. Олор дьедишпезе, ол эмесе дьок болзо юзеери ёлэнлө азырап дьат, дье онын турадузы темён дьэбыс болуп дьат. Юзеери кожып азыраар азыралдын нормазы, азырап турган тындулардын тоо-

зынан да андый азыралдын тоозы колхозто бар болгонунан да туура дьерден садып алар кирезинен учурланып дьат. Юзеери кожып берер азыралды ончолорунан озо бос койлор ло эзип турган дьаш койлор алып дьат. Кучаларды ла сюрекей укту тижн койлорды кьжага тургузып азыраар керек. Юзеери кожын берер азырал дьеткил тужунда, койлорды сутказында эки катаптан да, энирде азырап дьат, тьште дезе койлор одорлоп дьюрип дьат. Юзеери кожып берер азырал дьеткил эмес тушунда тижн койлорго ло эзип турган дьаш койлорго бир катап 0,7 кг. темьен эмес ёлєнди, ол эмезе дьазаллу азыралды 0,1 кг. сутка туркувына кой сайын берип дьат. Юзеери берер азыралды койлорго энирде, тьнге кьжага тургузур тужунда берип дьат. Азыралды кьжаганда берзе дьакшы болот, ол тужунда койлор азыралдын дьип ийеле, амырарга дьада берип дьат, оморды ол тушта киймыктатпас керек.

Боос койлорды, тєрєринен бир ай озо, суткада эки катап: тагда, энирде юзеери кожып берер азыралды берип дьат. Тижн койлорды тагда ёлєнлє юзеери азыраганы, оморды ара саларынан чеберлейт. Юзеери азырабай тагда одорго айдаган койлор, ач карынга кар дьип дьат, кардаг карын сооговынан улам, кой арада салып ийер. Кышкыда боос койлорды одорына азырап салгандарын айдаар болзо, онызы токтоор.

Дьаан салкын ла кар тьжер тужунда койлорды одорго айдабай, кьжаганнын ичинде ёлєнлє азырап дьат. Дьаан салкын тужунда койлор коомой одорлоп дьат, айла салкын, тургаң дьеринен айдап та апарар. Салкын тужунда кьжагада тудып азыраар арга дьок болгон тужунда, койлорды салкын сокпос дьерлерде одорлодып дьат. Койлорды кышкыда кьзедип, одорло азыраар дьерлерди дьылдын ёйинде кьзедерине башка-башка бєлип дьат. Кьстен ала карга тын бастырап дьерде койлорды одорлодып дьат, кыштын ортозынан ала турар дьерден ырак дьаткан дьерлерде одорлодып дьат. Дьаскьда андый ок дьерлерде, дье кьжагандардын дьуугында одорлодып дьат: кыштын ортозында кары ас дьерлерде койлорды одорлодып дьат. Дьаан салкындар ла шуургандар болор учыралда, салкын сокпос дьерлерди бєлип чьгарып, анда койлорды дьаан салкын болгон тужунда одорлодып дьат.

Койлордын кийнинче дьайгыда дьюрери. Койлордын одору. Дьюзюн дьююр ёлєндю, кургак одорлу дьерлер-

ди койлорго берип турар керек. Ачу ёлөндю ле мырчак юрендю ёлөндю одор дыакшы болот. Ачу ёлөнди койлор дыакшы дыип дыат, онызында курсакту—ажы байлык, койдын ичеге—карынынан кыналарды чыгарарына болуш дьетирет. Чыкту дьерлерде койлорго кына дыенил дьуушы дыат, туйгагы дьыдыганнан аксап дыат. Элбеле бюткен аш юрендю ёлөндю дьерлерде, дыайгыда бойны коо мой алып дьурет, ненин учун десе жытняк, пырей кулун куйрук ёлөндөр тюрген кадып дыат, оморды койлор дыибей дыат. Онон башка юрени койлордын тугянеле кирип турган эмес, дые онын юрендери тындунын терезин ёткюре кадап, балтырга кирип дыат.

Одорлу дьерге канча кирези койлорды кюзедерге келижет. Кандый ёйдё, канча кирези койлор одорлу дьерде дьурер тоозы, онон койлор канча кирези азырал аларынан ла ёлөн бюткен кирезинен лапталып дыат. Одорлу дерден 2—3 ц. кургак ёлөн дьууп алар кирелю болгон болзо, бир койго бастыра дыай ёйине бир—бюдюн дыарым га кирези одор берип дыат. Ёлөннин туюжуми бийик болзо, койго берер одорлу дьердин нормазы астап дыат. Бир га дьерден 8—10 ц. кургак ёлөн дьууп алгадый болзо, бир койго ганын тёрт юлюзинин бирюзин—юч юлюзинин бирюзин дыай ёйдин бастыразына берип дыат.

Одорлу дьерди селиштирип тюзаланары. Одорлу дьерди дыакшы аайла дьеткил тюзаланарга койлорго бёлюп чыгарган одорлу дьерди загодорго бёлююр керек, оны десе селиштирип табынча одорлодып дыат. Анайып одорлу дьерди селиштирип тюзаланганы, койлордын кынада, ёскедё ооруларла тартыжарга болужып дыат, кынала оору койлор тезегиле кожо кынанын дьымырткаларын чыгарып дыат, онызы десе 3—6 кюннин бажында личинка болуц, ёзип дыат. Кынанын личинкелери ёлөннөндё дьорголоп барар, андый личинкалу ёлөнди сук-адык койлор дызе, оло кынала оорый берер. Онын учун койлорды кажыла загондо алты кюннен ажыра одорлопос керек, койлор одорлогон загонго десе, онын ёлөнө ойто дыаранып ёспёгёнче ого дьийбей дыат. Койлор одорлогон загонго эжилю учур эдип бир-ай—бюдюн дыарымла ай ёткён соондо койлорды ойто экелип одорлодып дыат. Ол ёйдин туркунына ёлөн ойто эзип дыаранып ийер, личинкалар десе ёлип калар. Ёскё оорулар (кычиткак ла ёскези) тужунда, бу дьылда бир катап койлор одорлогон дьерде, койлорды ойто экелбези дыакшы болор, ол эмесе сыранай ёскё арга дыок болгондо эки-юч

Болор,
ай дьин
12.000
Бюб. 83
Ленинград

бажыдала койлорды экелип одорлодып дьат. Одорлу дьерди загондоп селяштирип койлорго одорлотконнон улам, койлордын ооруларыла тартыжарын дьангысла дьенилтип турганы эмес, дье одорлу дьерди тузаланары дьеткил дьякшы болуп дьат, койлор десе бастыра дьайдын туркунына балкашталбаган, тепселбеген ёлёнди дьыйт. Койлорды дьайдын одорына чыгарып айдаарынын алдында, койлордын ююрлери сайын койлорды кюзедеринин ёйин темдектеп салган плавын тургузып дьат, онызында одорлу дьерлердин ле загондордын границазын темдектеп салар керек. Планды тургузар тужунда одорлу дьерге койлор дьюргедей тоозын, онын ёлённи койлор дьири кирезин, суу бар болорын, башка ююр койлорды, ол эмезе башка-башка койлорды бой-бойынан белюп дьюрерин, ошондо ёскёзин дьартап темдектеп турар керек. Койлор тёрёёр лё олордын тюгин кыркыр тужунда, оларды кажагандардын дьанында кюзедип дьат. Койлордын тюгин кыркып божогон кийинде, оларды дьайдын одорына айдап дьат.

Дьайдын одорында койлор турар тебеези. Дьайдын ёйинде койлорды тюнде кажаганда эмес, ачык дьерде тудар керек. Койдын тебеезин суунын дьанында, келишкенинде одорлу дьердин ортозында эдип дьат. Изю ёй тужунда тебеени салкын согор бийик ачык дьерде, ол эмезе агаштын кёлёткёзинде эдип дьат. Тебеени анайып эткеянен, койлор дьайдын ююзюне дьенил чыдажып дьат. Кюске дьуук боло бергенде, тебеге салкын сокпос дьерди талдап дьат. Тебенин ёлени коомой болзо, качанда дьаны дьерде тургузып дьат. Койлор ёлёнди тойо дьизин дейле, оларды чогу кюзетбей, дьайа бастырып кюзедип дьат. Андый учыралды дьаантайын койчы койлордын алдында дьюрип, тюрген барып турган койлорды токтодып дьат. Койчынын болупчызы койлордын кийинче дьюрип, кийинде артып турган койлорды айдап дьат. Ёлённин ёскёни кою болгондо койлорды табынча дьюргюстирип кюзедип дьат, ёлённин ёскёни коомой болгон тужунда койлорды эмеш тюргенде дьюргюстирип кюзедип дьат. Койлор ёлёнди дьякшы тойо дьизин дейле, оларды бантапла суйук ёлёндо дьерде одорлодоло, эниргери койу дьякшы ёлёндо дьерге одорлодор керек. Дьайгыда изю тужунда, тюштин ортозында, танын 10 чазынан ала изю кирелене берерине дьетири койлорды тебееде тудып, изю кирелене бергенде кюзедер одорго апарып кюзедип дьат, койлорды энирде

узак кюзедип, одорго таннын сыраңай эрте тужунда чыгарып дьат. Дье таннын эртенинде, качан соок чалын бар болгондо одорлу дьерде туман турган болзо, койлорды одорго чыгарарга дьарабас. Андый болгон тужунда чалын кургарын туман дьоголорын сакып дьат, чалын кургап, туман дьогололо бергенде койлорды чыгарып дьат. Койлорды соок чалынга кюзеткеннен улам, олордын кол-буттары оорып, аксап дьат. Койлорды койу чыкту ёлёнде чалында кюзеткенде, олордын ичи кёбип карыны оорып дьат. Койлорды куру бектеген ёлёнде одорлоткондо дьамаан болуп дьат. Чалын коронду болгонынын керегин дьакшы билер койчылар бычактын ол эмезе арчып салган килен болоттын дьалабагынын болужыла танып дьат. Бычакты, ол эмезе дьалбакты энирде ёлён'дё артырып дьат. Таң эртенгизинде олордын юстинде тат бар болгон болзо, чалын кургабаганча койлорды одорго чыгарбай дьат.

Койлорды тюнде кюзедери. Дьайгыда изю тужунда койлорды тюнде одорлодып кюзедери кем дьок болот. Тюнде кюзеткенинен улам койлор тюрген тойып, семирип дьат. Эмистирип турган койлорды тюнде кюзедери, курагандар дьылыттып ийеринен дьетверлю болуп дьат, дье сыраңай дьакшы шинжилеп ончо ююр койлорды тюнин 12 чазына дьетире, одорлодып кюзедерге келижер.

Койлорды семиртери. Браковать эдин этке берер эдин темдектеген койлорды семиртерге тургузып дьат. Койлорды одорлодып кюзедер эжилю учурларды бюдурип, койлорды семиртип дьат. Койлорды тюрген семиртип аларга, олорго юзеери дьазалду азырал берип дьат. Юзеери азырал кожып берер тужунда, семиртер койлорды эки такып тюрген семиртип дьат. Семиртерге турган койлордын ююрин эркегинен ол эмезе дьаныс тижилеринен бир укту, дьаштары тюней, семизи бир аай болгон тындулардан тёзёп дьат. Бир тюней эмес койдын ююрин семиртерге кюч болуп дьат, ненин учун десе олордын тойоры, дьюрин кирези тюней болбой дьат.

Койлорды айдаары. Койлорды эт белендеер организацияларга табыштырарда, койлорды кыштаар дьерине аткарарда, бир одорлу дьерден, ёске одорлу дьерге айдап апарар тужунда ла азырал дьедишпес тужунда койлорды айдаарга келижип дьат. Койлорды айдап апарарынан озолоп, одорлу дьерлер ле суу барын, кейлор барып турган дьолдо малдын оорузы бар, дьок болгонун адыктап темдектерен койлорды айдап апарарына план тур-

гузып дьат. Койлорды бир суткада 15-18 кил. ажыра айдаарга дьарабас Койлорды айдап апарарынын турган дьолдо азырал дьедишпезе, дьазалду кату азыралды кожо алып алар керек. Шуурган болуп дьатканда кар дьаан дьаап турган тужунда койлорды айдаарга дьарабас. Тижги койлор ара салбазын дейле, олордын боозы экинчи дьармызына барган болзо олорды айдабай дьат. Оору койлордын оорузы таркабазын дейле, олорды айдаарга дьарабас болуп дьат. Ёскё хозяйстводон айдап экелген койлорды карантинга тургузып дьат, олорды башка кажаганга тургузып, башка одорлу дьерге кюездип дьат. Ол ёйдин туркунына олорды вет ишчизи шижилеп керёр учурлу болуп дьат. Ол ёйдин туркунына дьугуш оору койлордо дьок болгон болзо, олорды сукадык дейле, карантинды дьок ёдип дьат.

Койлорды сугарары ла минеральный тустарла азыраары

Койлорды колодецтерден кара суулардан, суучактардан сугарар керек. Туйук суулар, анчадала тайгыс, буунты суулар койлорды сугарарына дьарабай дьат. Койлорго берер суунун нормазы дьылдын ёйинен, турган кюннин аайынан учурланып дьат. Орто тоодо кой кышкыда ла кюскюде бир суткада 2-2½ литр суу ичип дьат, дьаскыда юч-юч дьарым, дьайгыда 5-6 литр ичип дьат.

Курагандар дьорюминин баштамы айыда сууны торт ичпей, суузынга энезинин сюди туружып дьат. Ёскён кураган дьажынан ла кюннин турган аайынан учурланып 1-3 литр суу ичип дьат. Курагандарды энезинен айрыган сомында, дьаан койлор чылап сугарып дьат. Кураганды энезинен айрыган кийинде тюрю чур кемдюзю аста болзо, дье ёзип турганнан улам, дьиген немези тюрген алыныжып турган учун, эдине суу керектю болгоны кёптёй берет. Кураган азыралды дьип турган тужунда суу керектю болгоны кёптёп дьат.

Сууны канайда сугарат. Эжялю учур ёдип койлорды дьайгыда эки катап сугарар керек. Серююн кюндерде ле кюскюде бирде катап сугарза кем дьок болор. Кышкыда бир катап сугарганы дьеткил болот. Койлорды кышкыда одорлодын азыраганда, ёлёнлё кожо дьиген кар суузынына дьеткил болот. Дье одорлодун азыраар тужунда беш кюнде бир катап койлорды кара суудан ла суучактардан сугарып турар керек, ненин учун дье карда минеральный тустар дьок болуп, бойы дистили-

рованый (кайнадып сооткон) суу айлуу болуп дьат. Суучактардын ла кара суулардын суузында, керектү болгон минеральный тустар чейилич калган бар болуп дьат, оны организм дьакшы тузаланат. Мал сугарар дьерде балкаш болбозын, малга суу ичерге эптю боло-рыны юзик дьок, дьаантайын шинжилеп дьат.

Койлорго минеральный немелер берери. Дьаан да койдын, дьаш та койдын сёектёри, тьогн ёзёрине, койлордын ёзюмдери дьакшы болорына минеральный немелер керек болуп дьат. Минеральный немелердин кезик бёлюгин койлор азыралдан алып дьат, дье кёп сабазында азыралдарда организмга керектү болгон минеральный немелер дьеткил болбой дьат, онын учун оморды койлорго юзеери берип турар керек. Минеральный немелер дьедидшпес тужунда койлор кичинеке бюдюп, тьок ас берип, чьадалы—аргазы дьок кургандарды тёрёдип, оорыганы бийик болуп дьат. Койлорго юзеери минеральный немелер бербегенде, омор дьерди, тьюкти дьип дьат, омон улам дезе карын-ичегелери туйукталып, тынду ёлип те дьат. Анчадала кальция ла фосфор дьедидшпези танылу болот. Бу минеральный немелерди койлор керексип турганын токтодорго, оморго мел, сёектён эткен кулур, балыктаг эткен кулур берип дьат. Койлор фосфор ло бир кезегинин кальция керексип турганын токтодорго койлорго, сутказында бир койго эткен кулурдан 5 грамм, ол эмезе фосфорно кычкылтым черетти 2 грамм берип дьат. Койлор кольяция керексип турганын токтодорго, сутказында бир койго 5—10 грамм мел берип дьат. Мелди ичер тусла кожып алыштырып ийеле берзе дьакшы болуп дьат. Койлордын карын—ичегелери дьакшы иштеп турзын дейле, юзик дьок сутказында бир койго 5—10 гр. ичер тус берип дьат. Койлорго тустар берип турган тужунда, омордын организмгазы дьыген азыралдын дьакшы быжырып, бойлоры чьадамал болуп дьат. Ичер туста койлор дьалагадый таш тустан берзе дьакшы болот. Тусты койлорго юзик дьок берип турган болзо, таш тустарды койлор дьалап дьизин деп, дьерге анда—мында салып дьат. Койлорго тусты юзик дьок бербеген болзо, оморго таш тусты узак ёйгё берерге дьарабас, табынча оморды юредип омон берип дьат. Бош дьайым тутак дьок тусты бергенде, тусты артык дьынгенинен койлордо, анчадала курагандарда оору болор.

Койлорды кышкыда оморлодып азыраган тужунда, чьыкту дьаш койу ёлендё койлорды кьюзеткенде, минераль-

ный немелерди юзери берери анчадала керектү болуп дьат.

Изю тужунда тус берерин астадып, ол эмезе торт токтодып дьат

Койлордын' тюгин кырккыры. Койлордын тюгин кыр, кыры тужунда, тюк кеп аларына кичегениле коштой-койлорды бойлорын балулатпазын кичеер керек, ошон улам, кеп сабазында койлор до ёлип дьат. Кургак тюк аларга, койлорды аяс кюнде кыркып дьат. Чогып салган чыкту тюк тюрген артап дьат.

Койлордын' тюгин кырккыры ёи. Койлордын тюгин кыркып баштаары, кювин турган аайынан ла койлорды азырап турган кеберинен учурланып дьат. Койлорды дьылу кажагандарда азырап турган болзо, койлордын тюгин кырккыганын май айдын 10—15 кюнинде баштап дьат, дье соок боло берзе тюгин кырккыган койлорды кюездеге чыгарбай, кажаганга азыраар керек, койлорды кышкыда одорлодып азыраар тужунда, койдын тюгин кырккырын оройтып, дьаста соок ойто келерин ундубас керек. Кышкыда койлорды одорлодып азырап турган Ойротиянын хозяйстволорында койдын тюгин кыркарын май айдын 20 кюнинен озо баштабас керек, ненин учун дезе 18—20 майда ойто соок туюжип, кар да дьаап дьат. Тюгин кырккыган койлор сооко, кар дьааганына учыраганда, олар тюрген кейлеп сорып дьат. Кату туюктю койлорды ла туюги туюней эмес кайлыктардын (3-чи ле 4-чи класстар) туюги эдинен айрылып барганда, туюктерин кырккырга баштап дьат. Кыштаган туюк тереден айрылып кайчы алдына кире бергедий боло бергенде туюкти кырккыар керек. Терезинен айрылбаган туюкти кырккыар болзо, туюк кеп артар, туюкти сонын кырккыза, таакы боло берген туюк туюжер. Онын учун андый койлордын туюги терезинен айрылып турганын адыктап кёрип олардын туюги таакы боло бергендерин талдап туюгин кырккып дьат. Кату туюктю койлорды ла туюги туюней эмес кайлыктардын туюгин кюскюде август—сентябрь айда экинчи катап кырккып дьат. Ол ок тушта туюней эмес дьаскыда терёген курагандардын туюгин кырккып дьат. Кышкыда терёген курагандардын туюгин июнь—июль айда кырккып дьат.

Койлорды кыркарын ээчий ёткюрери. Ончозынан озо ыриктердин ле субай тижки койлордын туюгин кырккып дьат, онын кийинде дьаш койлордын ла кучалардын туюгин кырккып дьат, эн калганчызында кураган-

дарын эмистирип турган ла боос тижя койлордын тюгин кыркып дьат.

Уктап алганда ончозынан озо тюги терезинен айрылган кату туктю койлордын, онын кийнинде — кайлыктардын ла эн калганчызында мериностордын тюгин кыркып дьат.

Оору койлордын тюгин эн калганчызында кыркып дьат, ол эмезе олордын тюгин кыркар башка бригадалар чыгарып дьат, олор су кадык койлордын тюгин кыркыбас учурлу.

Койлордын тюгин кыркыыр дьерди ле столды белендеери. Койлордын тюгин кажагандада кыркыза кем дьок болор, анда бийиги 30—50 см, дьалбагы бюдюн дьарым—эки метр стол ло койлор тударга кичинек чеден эдип дьат. Дьаан чедендерде тюгин кыркырга эжелген ле тюгин кыркып салган койлор туруп дьат. Тюгин кыркыыр койлорды тудып алары эптю болорыва кичинек чеден керектю болуп дьат. Дьаан чеденде койлорды тударга эби дьок болуп дьат, олорды кеп айдаарга келишпейт, онызы дезе койлорго дьаман болуп дьат.

Койлордын тюгин кыркырына беленденери. Тойу, карыны толо койлордын тюгин кыркырга сырагайда дьарабас Толып калган кары, эзегинин органдарына дьаба базып дьат, ошон улам кой тумалана берер. Онын учун койлордын тюгин кыркыган алдында, олорго 10—12 час кирези азырал бербей дьат. Тьок кургак болор учурлу. Курагандардын тюгин кыркырынан озо олорды энезинен айрып турар керек, тюгин кыркыган кийнинде энезине божодып дьат.

Боос койлордын тюгин чебер кыркыыр керек. Олордын тюгин койлордын тюгин кыркырга билеечилерге кыркырга берип дьат.

Койлорды тудып, тьок кыркып турган дьерге эжелери. Кой кыркаачылар койлор тудып аларга артык ёйди тегин дьерге чыгарбазын дейле, кыркачылардын болгонло бригадазына койлор тудып эжелер башка кижини чыгарып берип дьат. Койлорды чебер тюгинен, ол эмезе будынан тудып дьат. Койлорды тьок кыркып турган дьерге, бир колло мойнынан дьединип, экинчи колло дезе кийнинен ийдип экелип дьат. Кичинек койлорды колдорынан кедюрип экелзе кем дьок болот.

Койлордын тюгин кыркыыр тужунда, олордын кол-бутарын буулаар керек, дьан'ысма сырагай дьатпай турган-

дарында дымжак буула кол—буттарынын ючюзин буулап дьат.

Тюкти канайып кырккыр керек. Койдын тюгин кырккыр тужунда, онын юстине отураарга дьарабас, базып, былчып, турарга дьарабас, онойып койды тумалап ийерге келижер.

Койды балулатпаска, тюкти арайдан чебер кырккыр керек. Терези кыпталып калган мериностордын тюгин анчадала чебер кырккыр керек, олардын кыпталган терезин кезип ийери дьегил болуп дьат, дьаан кижин койлордын ла дьаш тижин койлордын эмчегинин учы кезилбезин дейле тюгин чебер кезип дьат, эмчеги кезилгенде олар курагандар тьэрьткенд^е юч болуп дьат. Тюкти бастыра узунуна, койдын эдине дьууэ тьоп—тюней кезип турар керек. Тюкти бийик кескени дьанысла тюктин тоозын астадып турган эмес, мериностын тюгинин сорттын да дьабызадар. Темдектезе дьакшы дьазап кескен тюктин узуну 7 см. болзо, андый тюк баштамы сорт болор, андый тюкти дьазап кезеринен бир сантиметр бийик кезип ийзе, онын узуну 6 см. болуп андый тюк экинчи сорт болор.

Тюкти сортовать эдери. Дьаскы тюкти юспей бюткил таакызыла кезер керек. Тюкти сортовать эдер тужунда таакызынан балкашту белюктерин, кол—буттардын, баштын ла куйруктын оролышкап тюктерин айрып дьат.

Кату тюкти мындый темлектерле юч сортко белип дьат.

1-чи сорт—тюктин таакызында ноокынын процент кеп, кыл тюги чичке дьымжак болуп, ноокызы этюре эзип, кичинек чичке мьыралажып калган сюри тьестьор болуп калар. Колго тутканда дьымжак болор.

2-чи сорт—тюкте ноокы орто болуп дьат, чичкези орто болуп дьат. Сюри тьестьоринин узуну орто болуп, мьырлышканы орто болуп дьат. Колго алганда кату болуп биздирер.

3-чи сорт—тюкте кыла тюги ноокызынан кеп болуп дьат. Кыла тюги кату да, дьоон до болуп дьат. Сюри тьезинин мьырылганы ас болуп чичке болуп дьат.

Кайлык—меринос койлордын тюги тьерт сортко белип дьат.

1-чи сорт. Тюгинин бюткени тьоп—тюней, мьырлышканы бир аайлу болуп, дье мьырлышканы мериностордон дьоон болуп дьат. Тердьюузы мериностордын тюгинен ас болуп дьат.

2-чи сорт—тюгинин бюткени тьоп—тюней болуп, сюри

төстөрүнүн учы кату болуп, тюткүн мыррылышкавы ас танылу. Тюги дьанысла ноокынан бюткен.

3-чи сорт—тюги тютп—тюней эмес, ноокызыла коштой бир эмеш кату кыла тюк бар. Таакызында кичинек сююри төстөр бар болуп дьат.

4-чи сорт—кату тюги ючинчи сорттон кеп болуп дьат. Сююри төстөри кату тютю койлордын тюгинин сююри зине тюней болуп дьат, дье тюги кату тютю койлордын тюгинен ноокызыла байлык болор.

Мериностын тюги узунула юч сортко белюнип дьат.

1-чи сорт—тюгинин узуву 6,5 см. ажыра болуп дьат.

2-чи сорт—тюгинин узуну 5,5 см, 6,5 см дьетире болуп дьат.

3-чи сорт—тюгинин узуну 5,5 см. кыска болуп дьат.

Мериносый тюткүн ончо сортторынан ла кайлык койлордын 1-чи ле 2-чи классынан дьабыс сортторды белип чыгарып дьат.

1. Буттарынын тюгин.

2. Бажынын, ичинин ле ёскёзинин'де тюгин.

3. Куйругунын дьанында ла кол—буттарынын ортозындагы тюгин.

4. Тезекке уймалган клянкер—тюгин. Койдын' таакызын бу ба, ёскё бё класска (сортко) бойында кандый сорттын' темдеги кеп болгон сортко белип дьат.

Койлордын' ооруларыла тартыжары. Койлордын' дьугуш ооруларыла тартыжарында, төс быжуны, оорудан чеберлеер профилактический иштерди бюдюрерине лаптап дьат. Койлорды азырап тударын сюрекей ару чек тутканыла, оорулар болбозын токтодып чебер эдип дьат. Бу ба, ёскё бё ооруны ёйинде тавып алып, оны таркатпай токтодор иштер бюдюрдени сюрекей тузалу болуп дьат.

Оорудан' койлорды чеберлеер иштер (дьугуш ооруларга удурлажат)

—Ёлгён лё ёлюмдик койлорды ёлтюрген сегин кажаганнын' ичинде дьадарга сыран'айда дьарабас: ёлгён курагандардын' ла койлордын' сегин кажаганнын' ичинде артыргызарга дьарабас, ёлгён лё ёлтюрген койлордын' ла курагандардын' терезин кажаганнын' ичинде илип саларга дьарабас.

Кой ёлгён дьердин' ётегин ле дьайган ёлён'ин алып ол дьерге дьан'ыла чейген черет тегип дьат. Дьугуш эмес оорудан' ёлгён койлордын' сегин дьуу кайылтачы

заводко берип, ошон' дьуу кайылтып алып дьат. Дьугуш оорудан' ёлгён койлордын' сегин дьан'ы чейген черет урала, ол эмезе чейген креолин урала дьерге терен' кёмип салып дьат (терен'и бюджет бюарым метрден' тёмён эмес).

Ооруган койлордын' тужунда су—кадык койлорды башка тургузып дьат, койды узак ёйгё эмдеерге келижип турган болзо, оlorды эмдеерине ветеринарный амбулаторияда башка кажаганга тургузып дьат.

Койчы, ол эмезе овецевод танып болбос оору, ол эмезе кой ооруган эмтир деп алан'зып турар тужунда, ол ок тушта вет. ишчилерге оны угузар керек. Вет ишчилерге угузарын удадып ийзе дьугуш оору су—кадык койлорго таркап дьугары маат дьок болор, ошон' улам дезе колхозко, ол эмезе совхозко сюрекей дьаан коромды болор.

Дьугуш оорулардан' мындый ооруларды сюрекей адьыктаар керек.

Кёк оору. Кёк оору тужунда койлордо курулгак болуп дьат. Ёлгён тындулардын' оознан, тумчугынан, кийин юйдинен канду суу агып дьат. Кёк оору дьаантайынла сюрекей турген таркап дьат. Кёк оору бар боло бергенде, кёк ооруны токтодор эм малга салып дьат, алдында кёк оору болгон хозяйстволордо, онын болорын сактабай кёк ооруны токтодор эм малга салып дьат. Кёк оорудан ёлгён малдын сёгин, терезиле кожо дьерге терен' эки метрден тёмён эмес кёмип дьат. Сёёк дьаткан дьерди дезинфекция эдип, дьайган ёленди ёртёп салып дьат. Кёк оору бьткен одорлу дьерде салып дьат. Хозяйство карантин тургузып дьат.

Оспа. Оспа тужунда койлордын' эди изю болуп азырал дьибей дьадылар, тумчугынан' суу агып дьат. Дьелдинде, тьок дьок дьерлеринде сары ирин'дю куугычактар бьдюп дьат. Оору 2—3 недели кирези болуп дьат.

Оспала тартыжарга оору койлорды ол ок тужунда су—кадык койлордон' башка белип айрып, оору койлорды карантинга тургузып дьат. Оору койлордын' кийинче дьакшы кёрип, дьакшы азырап дьат. Оспа бар хозяйстволордо су—кадык койлорды оспе дьугарынан' чеберлеп, оlorго осно салып дьат.

Дьугуш оорудан' ара салганы (бруцеллез). Койлордын' тёрёеринен' 10—15 кюн озо, тижн койдын' боос болгоннын' бежинчи айда дьугуш оорудан' койлор ара салып дьат. Ол оору тужунда койлор текши ара салып дьат. Ара салган кураган дьеткил бьдюп калган болуп

дыт, дьугуш оорудан ара салган болзо, ол кюрен— сарыдылбыркай немеле бектелип калган болор. Ара салган койдын эдинен кюрензю дьаман дьытту дьылбыркай неме агат. Дьугуш оорудан ара салган тужунда, ара салган койлорды ол ок тушта су—кадык койлордон башка белип дыт. Ёлю тёрёгён курганды ла чёпти, дыан'ы чейген черетле урала дьерге терен кёмип дыт. Ара салган койдын алдында дыаткан ётёкти ле дьайган ёлён'ди алала ёртёп салып дыт.

Ара салган койлордын кийнинче (дьюргенде) ёлю тёрёгён курганды алып дьерге кёмёрдё сюрекей чеберленип турар керек, ненин учун десе койлорды ара салдырып турган оору, улустар бруцеллезле оорып ийерин дьуктурып дыт (малтыйский калтыраак оору) онын учун ара салган кураганды кол ло албазы дьаклы болуп дыт, анчадала колдо баалу бар болгон болзо, дьеткерлю болуп дыт.

Кычыткаак оору. Бу, оору кой азыраарына дьаан кор дьетирип дыт. Койлордон кыркып алар тюктин тоозы астап, койлор арыктап, чьдалы-аргазы дьок курагандар тёрёдип дыт. Ооруны кычыткактын кичинек салдыа таап, оло койлордын терезин ёткюре кадап, канды сорып, терени оорудып кычыткаак эдип дыт. Кой кандый бир немеге тырманып дыт, салдыалар бар дьерде кычыткаактын чибиргени бюдюп дыт, оны дьара тырмаганынан какту балу бюдип дыт. Кычыткак оорула тартыжар эп, койлорды корондогон суулу вага дьюстиреринде, газокамерада коронду тюдюнде тударында болуп дыт. Койлорды дьюстирери ле тюдюнге тудары дьагысла салдыалардыла ёлтюрип, дьымырткаларын ёлтюрбей дыт, олодон десе салдыалар бюдип дыт, онызы десе 7—8 кюнде дьымырткаларын сала берип дыт, онын учун койлорды вага дьюстирерин 7—8 кюннин бажында катап эдип дыт, онызыла дьаны бюткен салдыаларды дьымырткаларын саларынан озо ёлтирип ийет. Кычыткаак оору башталганла тужунда, кычыткаак оору болгон койлордын юурин башка белип, ололо кычыткаак оорула тартыжар иштерди бюдюрип, олоды дьаны одорлу дьерге, ол эмезе кажаганга апарып дыт. Кычыткаак оору башталган кажагна дезинфекция эдип, онын ётёгин арчып, ого 2—3 айдын туркунына дезинфекция эткен кийнинде койлорды кийдирбей дыт, Кычыткак оорулу койлор болгон одорлу дьерге 2—3 айдын туркунына койлор кюзедерге дьарабас.

Кына, оныла тартыжар эи. Койлордын карын ичегелеринде, екпезинде, буурында дьаткан курт кеберлю паразиттерди кына деп адап дьат. Ичинде кына бар койлор арыктап, астам берер кирези астап, ёлип дьат. Кынабла удурлажар арга оору койлорды башка беллип, одорлу дьерди дьакшы силиштирип, кургак одорлу дьерди дьакшы селиштирип, кургак одорлу дьерде кю зедип, кажагандарда дезинфекция эдип турганда тузалу болот.

Кыналу оору койлорго дьаскыда ла кюскюде, олордын кардында кыналар турган тужунда, олорго кына чыгарар эм берип дьат, кына курт ёскё органдардын болор тужунда (тывар кедьирине) трехязына сууга чейген под кийдирип дьат. Кыналу койлорды вег ишчилер эдип дьат, ол эмезе онызы олордын шинжюзи алдынан болор учурлу болот.

Тюк дьшири. Тижиди койлорды дьаман азырагандэ, курагандардын кийнинче коомой дьюргенде, бастыра курагандар энезинин тьогиди дьыгенин шинжилеерге келижет. Андый курагандарды энелериле кожо—су кадык койлордон башка беллюп айрып, азыралын тындып дьюзюп—дьююр азырал берип, сёёктин кулуры, мел, тус берери ажыра минеральный азырал берерин лаптап салып дьат. Курагандарды энезиле ачык дьерде узак туса дьакшы болор.

Трудты тьезёри ле оны тьёлёри. Кандыйда ишти чилеп, кой азырарынын тьес учурларынын бирюзи трудты тьезёри ле оны тьёлёри болуп дьат. Колхозтын кой азыраар товарный фермаларында трудты тьезеп, оны тьёлёринин инструкциязын 1938 дь. дьёптёгөн, онызы эмди ишти баштаар тьес документ болуп дьат.

Кожылтазы колхозтын кой азыраар товарный фермаларында трудты тьезёри ле тьёлёри.

Ойротский Ченемел станциянын научный сотрудиик Одицев.

Ой'доорына кюч сёстёр

Сотрудник.	Сотрудник (анайыл учреждениеде иштеп турган кижини адайтан).
Зональная.	Зональный (анайып ижин бирле темдектеген дьерде ёткюрер учреждениени айдып дьат.)
Товарная продукция.	Товарный продукция (малдан' алар тузалу немелерди: сарду, эт, тере, тюк,—онон'до ёскёзин катый дьаба айтканы эмтир).
Проблема.	Проблема (дыадагай ишти бюдюрер кереги, кыскартып айтса—керек).
Резолюция.	Резолюция (дыууннын' дьёби).
Наука.	Наука (неле дыаан юредю).
Практика.	Практика (иштен' улам таап алган сюме).
Зоотехническое правило	Зоотехнический правило (тындуларды азыраар эжилери).
Брошюра.	Брошюра (учурын кыскартып чыгарган бичик).
Вологская овца.	Вологский кой (Волганын' ичинде бюдюрп алган койдын' угы).
Мериносовая овца.	Меринос кой (койдын' угунун' ады).
Генерация.	Генерация (угы дыок малды укту малла бириктирип алган калдыгынын' бюдюрген ижин анайып айдып дьат).
Сперма.	Сперма (малдын' тын эдинин' юрени).
Нумер.	Нумер (кандыйла тоо).
Классная батировка.	Классный батировка (койлорды бюдюминин, темдектериле башка—башка ылгап айрып ийери).
Класс.	Класс (дыакшызы бир аай темдектю мал).
Жмых.	Жмых (ёзюмдердин' майлу юрендеринен' ле кузуктарынан' май базырып алганынын' кийнинде артканын анайып айдып дьат).
Сутка.	Сутка (тюшла, тунди дьаба анайып айдып дьат).
Вет персонал.	Вет. персонал (малдын' эмчизи).
Организм.	Организм (неле тынду неменин' бастыра бюдюми).
Процент.	Процент (неле эки тооны бой—бойына 100 юлюге тюн'ейлештирип алганы болуп дьат. Дьартаза, 75 тооны 100 юлюлеп алала, ого 50 тооны тюн'ейлештирип, онызы 100 юлюнин' канчазы болор деп бодоц дьат).
Искусственный.	Искусственный (дыазалла ёткюрени).
Осеменатор.	Осеменатор (койлорды искусственный эпле юреиделттеечини анайып адып дьат).
Лаборатория.	Лаборатория (тындунын' канын, юренин адык-тап керёр дьер).

Целсия.	Целсия (дылыу ла соокты кемдьиир дьепселдин ады).
Градус.	Градус (дылыу ла сооктын' кемдьиози).
физиологический.	Физиологический (кандый бир немелерди бой— бойына кожып, алыныштырганы).
Микроскоп	Микроскоп (кёс кёрип болбос немелерди кёрёр дьепсел).
Вагина.	Вагина (кучанын' юренин алар дьепсел.
Фанера.	Фанера (дызалду юч кат дылбак дьарчага.
Операция.	Операция (тындуды ба, кижини бе доктор эм-, деп кескенин анайып айдып дьат).
Цыганская овца.	Цыганский кой (койдын' угыннын' ады).
Ремонт.	Ремонт (дызалду неменин' одулганын, ол эмезе юрелгенин дьазарын анайып айдып дьат).
Конопатить	Конопатить (туралардын' базын, дьарыктарын кандый бир немеле сых сыпе ийери).
Рама.	Рама (кёзнёктин' шилдерин тудар немези).
Температура.	Температура (кейдин' аайы: дылыу ба соокпо— болуп турганын анайып айдат).
Ботанический	Ботанический (ёзюмдердин' бюдюми).
Люцери.	Люцери (мырчак юреидю ёлён'нин' ады).
Экспарцентн.	Экспарцентн (ёлён'нин' ады).
Клевер.	Клевер (ёлён'нин' ады).
Житвяк.	Житвяк (ёлён'нин' ады).
Пырей.	Пырей (ёлён'нин' ады).
Рельеф.	Рельеф (дьердин' кебери).
Минеральный.	Минеральный (дыюзюн-дыююр тустар).
Карантин.	Карантин.
Кальция.	Кальция.
Фосфор.	Фосфор.
Мел.	Мел.
Стол.	Стол.
Орган.	Орган (тындунын' эдинин' кезек бёлюктери темдектезе, кёс. дьюрек, олон'до ёскёзи).
Профилактический.	Профилактический (оорудан' чеберленерине бой ын ару чек тудары).
Керолин.	Керолин (неме ёлтюрер эм).
Ветеринарная амбу-	Ветеринарный амбулатория (мал эмдеер дьер).
латория.	Овцевод.
Овцевод.	Оспо.
Оспа.	Бруцеллез,
Бруцеллез.	Вана (дыунар дьепсел).
Вана.	Газокамера (малды тудюнде эмдеер дьазал).
Газокамера.	Паразит (дыутма).
Паразит.	Иод.
Иод.	Товарный (бир-бир неме бюдюер немени анай-
Товарный.	ып айдып дьат).
Документ.	Документ (керектю бичик).
Труд.	Труд (бастыра иш).
Инструкция.	Инструкция (дыакылта).
Научный.	Научный (дыаан юредюлю).

Ивв. № 139

Ц 1940 г.
Акт № 608
Вкладн. л. _____

Ответ. редактор перевода *Р. Алешкин.*

Техн. редактор *А. Хасолин*

Сдано в набор 2/VIII-1940 г. Подписано к печати 9/VIII-1940 г.

Формат бумаги $60 \times 92\frac{1}{16}$. Объем 3 п. л. (Тип. ан. в 1 п. л. 41000).

Уполн. облита № Б-210. Тираж 2000 экз. Заказ № 438.

г. Ойрот-Тура, тип. из-ва «Кызыл Ойрот». Ойротская 63.

Баазы 75 акча
Цена 75 коп.

33075

Сирот.

112-15.

А. В. ОДИНЦОВ

В ПОМОЩЬ ОВЦЕВОДУ

На оборотном языке